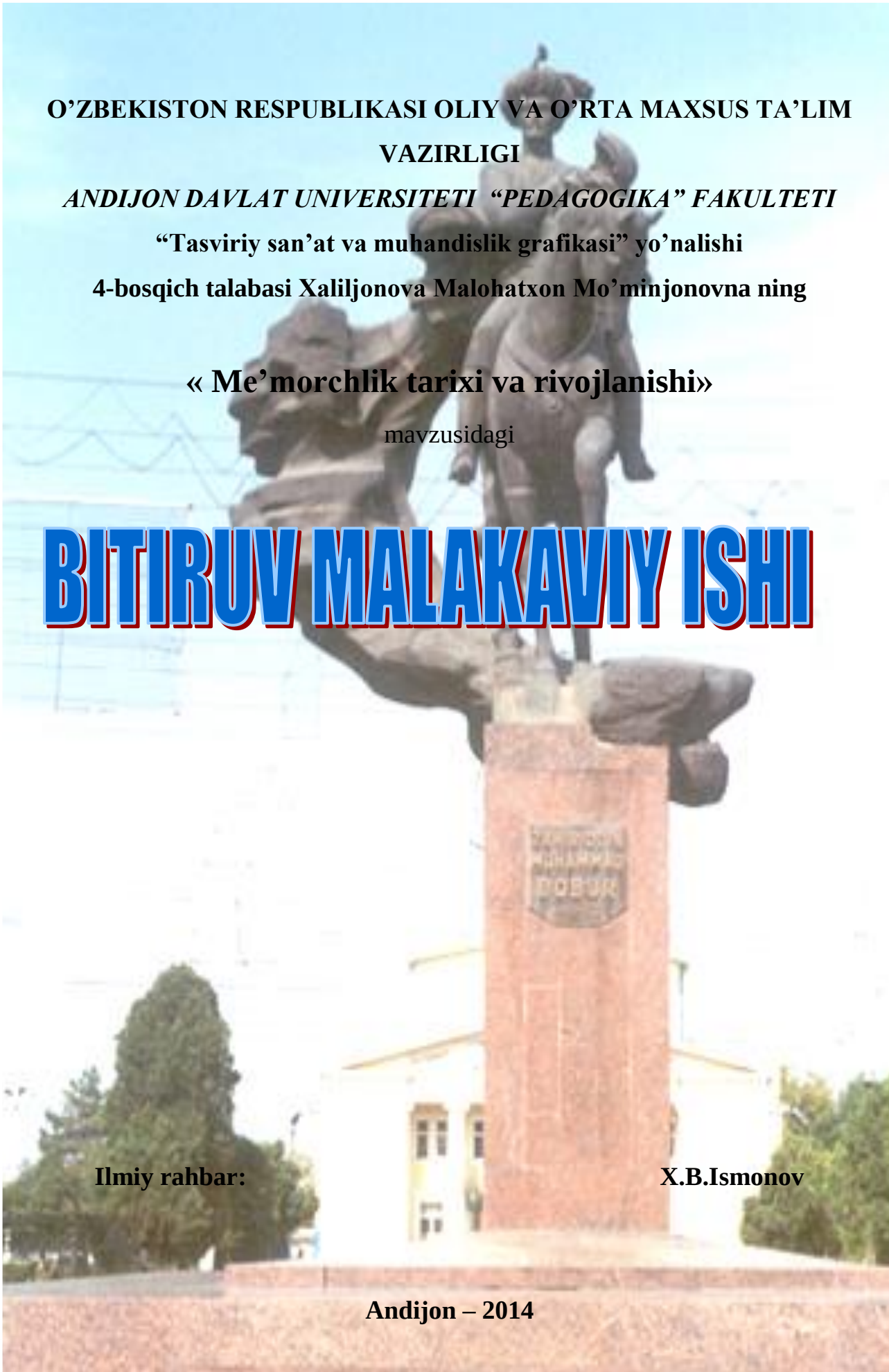

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI "PEDAGOGIKA" FAKULTETI

"Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" yo'nalishi

4-bosqich talabasi Xaliljonova Malohatxon Mo'minjonovna ning

« Me'morchlik tarixi va rivojlanishi»

mavzusidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar:

X.B.Ismonov

Andijon – 2014

МУНДАРИЖА

Kirish.....	3-7
I-Bob. Me'morchilik tarixi va rivojlanishi.....	8
I-1. Me'morchilikning paydo bo'lishi, Qadimgi Misr, Yunon, Rim me'morchiligi.....	8-21
I-2. X-XIX asrlarda Yevropa me'morchiligi.....	21-28
II-Bob. O'zbek milliy me'morchiligi va mustaqillik davri me'moriy obidalari.....	29
II-1. Milliy me'morchilik tarixi va me'moriy yodgorliklar.....	29-47
II-2. O'zbekistonning mustaqillik davri me'morchiligi.....	48-79
III.Xulosa.....	80-81
IV.Foydalanilgan adabiyotlar.....	82
Ilovalar.....	83-87

Kirish

Mamlakatimiz prezidenti Islom Karimovning qaroriga asosan 2010 yil “Barkamol avlod” yili deb e’lon qilinishi munosabati bilan yoshlarga ko’rsatilayotgan g’amho’rlik va ular uchun barcha sharoitlar yetarli darajada amalga oshirilyapdi. Yoshlarni kasb- hunarni egallashlari uchun barcha kollejlarda va akademik litseylar zamonaviy arxitektura qurilishida tiklandi. Auditoriyalar, laboratoriyalar o’quv jarayonini amaliyotda ko’rish uchun ishlab chiqarish korxonalari bilan shartnomalar tuzilishi rejalashtirilib amalda bajarilmoqda bu sayi – harakatlarning barchasi Vatanimiz kelajagi, ravnaqi va taraqqiyoti ustunidir.

Jamiyatimizning har bir fuqorosi XXI asr bo’sag’asida turar ekan, ortda qolgan yillar qadrini baholashga va kelajak hayotini turli javhalarini belgilab olishga urinishi tabiiydir. Jumladan, xalq ta’limi sohasida faoliyat ko’rsatayotganlar ham bundan mustasno emas.

Zero prezidentimiz Islom Karimov aytganlaridek “Hozir o’zbekiston deb ataluvchi hudud, ya’ni bizning Vatanimiz nafaqat sharq, balki umumjahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo’lganini butun jahon tan olmoqda...Diniy va dunyoviy ilmlarning asoslari mana shu zaminda yaratilgan, sayqat topgan”.

“Albatda, ta’lim- tarbiya –ong maxsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan ya’ni xalq ma’naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan eng muhim omildir. Binobarin, ta’lim –tarbiya tizimini va shu asosda ongni o’zgartirmasdan turib, ma’naviyatni rivojlantirib bo’lmaydi” deya e’tirof etadi.

Bundan tashqari yurtboshimiz tarixsiz kelajak yo’qligini, vatandoshimiz Abdulla Qodiriy tabiri bilan aytganda moziyga qaytib ish ko’rmoq kerakligini e’tiborga olib talaba yoshlarga-bo’lajak quruvchi muxandislarga me’morchilik, shaharsozlik va qurulish tarixini, ularning sir asrorlarini o’rgatish maqsadga muvofiqdir.

Me’morchilikning vazifasi inson hayoti va faoliyati uchun munosib fazoviy muhitni tashkil qilishdir. Bu vazifa moddiy struktura qurilayotgan va ta’minlanayotgan binolar va inshootlar orqali hal etiladi. Arxitekturaning ijtimoiy va g’oyaviy rivojlanish jarayonida uning funksiyasi va binolar, konstruksiyalar orqali turlicha ifodalanadi. O’zbekiston Respublikasi mustaqillik sharofati bilan o’z taraqqiyotining yangi davriga kirdi. Xalqimiz o’zimiz o’zining boy tarixiy madaniy va manaviy merosiga ega bo’ldi. Ming ming yillik me’morchilik va shaharsozlik tariximizni xattoki borib ko’rish taqiqlangan arxitekturaviy yodgorliklarni nafaqat ziyorat qilishga, balki ularni o’rganishga va restavratsiya qilishga ham keng imkoniyatlar yaratildi. Vatanimizda qadim zamonlardan boshlab. Yaratilgan nodir me’moriy obidalarni shaharsozlikning yaratilish tarixini qurilish usullari va qoidalarini holisona o’rganish zamoni keldi.

2007 yilga Islom madaniyatining poytaxti deb tan olingan Toshkent shahrida ulug’voy inshoot –Hazrati Imom masjidi bunyod etilishi e’tirofga loyiqdir.

Samarqand shahrining 2750 yillik, Buxoro, Xiva va Termiz shaharlarining 2500 yillik, Shaxrizabzning 2700 yillik, Toshkent shahrining 2200 yillik, Marg'ilon shahrining 2000 yillik yubileylari nishonlandi.

Buyuk sohibqiron va atoqli davlat arbobi Amir Temur, jahonga mashhur vatandoshlarimiz Alisher Navoiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Al-Xorazmiy, Ahmar Farg'oniy, Marg'iloniy, Imom Al-Bbuxoriy, Bahovuddin Naqshbandiy, Abduholiq G'ijduvoni, Najmiddin Kubro, Imom al-Matrudiy, Jaloliddin Manguberdi singari jahongas mashhur kishilarning qadamjolari mamlakatimizning bosh me'mori-davlatimiz prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimovning tashabbuslari va rahbarliklaridan zamonamizdan kelajak avloqda meros bo'lib qoladigan darajada restavratsiya qilindi, tubdan qayta qurildi va yangidan tiklandi.

Zamonaviy materiallar va konstruksiyalar asosida, milliylikni o'zida jo etgan, umumiylik va uyg'unlashgan ko'plab turar joy, jamoat hamda sanoat binolari va inshootlari qurildi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish yolida, mamlakatimizda yuksak me'morchilik san'ati darajasida akademik litseylar, kasb-hunar kolejlari, maktablar, sport inshootlari, zamonaviy tibbiyot muassasalari, yangicha qishloqlar yaratildi.

Ko'plab maydonlar, bug'u-roq'lar, oromgohlar xalqqa in'om etildi. Bundan tashqari zamonaviy ishlab chiqarish korxonalari, zavodlar, fabrikalar ishga tushdi. Neft va gaz gidrotexnika energetika inshootlari yangicha yo'nalishdagi avtomobil yo'llari, temir yo'llar, ko'priklar, estakadalar va ko'plab boshqa turdagi inshootlarni bunyod etishi va foydalanishga topshirilishi etiborga va e'tirofqa loyiqdir.

Bitiruv malakaviy ishning dolzarbligi: Prezidentimiz Islom Karimov respublika rahbari bo'lib ish boshlagan birinchi kunlaridanoq inson manfaatlarini, xalqimiz manfaatlarini eng asosiy ustuvor masala sifatida kun tartibiga qo'ydi. Buni Yurtboshimiz 1989 yil 24 iyunda bo'lib o'tgan yig'ilishdagi nutqi yaqqol tasdiqpaydi. Ushbu nutqning asosiy qismi butun yurtimiz, jumladan, Farg'ona vodiysida yashayotgan aholining o'tkir muammolarini xal qilish, xususan, odamlarni ish bilan, qo'shimcha daromad manbalari bilan ta'minlash, mahalliy muhandis texnik kadrlar, ishchilarni tayyorlash, yoshlarga e'tibor, ijtimoiy sohadagi adolatsizliklarga barham berish masalalariga bag'ishlangan edi. Bundan tashqari Prezidentimiz Islom Karimov ming-ming yillik memorchlik va shaharsozlik tariximizni arxitekturalik yodgorliklarini o'rganishga ularning yaratilish tarixini qurilish usullari va qoidalarini holisona o'rganish zamoni kelganini ta'kidlaydi.

Mavzuni o'rganilganlik darajasi: 80-yillarning ikkinchi yarmida xalq ta'limi, oliy ta'lim tizimida ham sustkashlik, foizbozlik illatlari chuqur ildiz otib, milliy jihatlar inobatga olinmas edi. Manbalarga ko'ra, 1987 yilning sentyabrida respublikadagi jami maktablarning 5596 tasi (72,1 foizi) ikki smenada; 23 tasi hatto uch smenada ishlardi. 1178,7 ming o'quvchi ikkinchi smenada o'qir edi. 50 foiz maktab ta'lim-tarbiya muassasalariga mos bo'lmagan

binolarda joylashgan edi. Ularda 1204 ming o'quvchi o'rni bor edi. Faqat 2812 (40 foiz) ta maktabda moslangan sport zallari, 22 tasida suzish basseyni, 1934 (25foiz) tasida sport turi mavjud edi. Qoraqalpog'iston Respublikasida 23,2 foiz, Navoiy viloyatida 25 foiz, Jizzax viloyatida 27 foiz, Qashqadaryo viloyatida 26,3 foiz, Samarqand viloyatida 21 foiz, Surxondaryo viloyatida 28 foiz maktab moslangan sport zallariga ega edi xolos. Qishoqlardagi 6273 maktabdan atigi 977 tasi (15,5 foiz) o'z tajriba xo'ja-ligiga ega edi¹.

Bitiruv malakaviy ishning maqsad va vazifalari: Tarixga nazar tashlagan holda arxitektura va dizayn soxasiga, umumann ta'lim soxasiga bo'lgan qiziqishlarni yanada orttirish va zamonaviy elementlarni qo'llanilishini o'rganish. Biz mavzuni yoritishda qurilish, bezash bo'yicha bajarilgan ishlar va yangiliklarni o'rganib chiqdik. Lekin bu natijalarga erishguncha prezidentimizning qay darajada harakat qilganliklarini bilishimiz zarur bo'ladi.

Yurtboshimiz tarixsiz kelajak yoqligini vatandoshmin Abdulla Qodiriy ta'biri bilan aytganda, moziyga qarab ish ko'rmoq kerakligini e'tiborga olib biz talaba yoshlarga-bo'lajak quruvchi muhandislarga memorchlik, shaharsozlik va qurilish tarixini ularning sir-asrorlarni o'rgatish maqsadga muvofiq deya e'tirof etadi.

Bitiruv malakaviy ishning ob'ekti va predmeti: O'zbekiston va jahondagi binolar va inshootlar. Ularning arxitekturasi, perspektivasi, bezaklari va zamonaviy arxitektura elementlari. Qurilish faoliyatining dastlabki boshlanish zamonasidan boshlab, hozirgi zamonaviy binolar va inshootlarni o'z ichiga oladi.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy yangiligi: Ilmiy yangiligi shundaki, zamonaviy elementlardan foydalanilgan bino qurilishlarini o'rganish xozirgi zamon arxitekturasini o'rganish yoshlar uchun eng qiziqarli mavzu xisoblanib kelmoqda. Bu mavzuni o'z pedagogik faoliyatimizda o'rgatib borishimiz o'quvchilarni tasavvurini yanada kengayishiga sabab bo'la oladi.

Bitiruv malakaviy ishning amaliy ahamiyati: Yoshlarimiz uchun o'rganilgan bilimlarni amalda qo'llash yanada yangidan-yangi elementlarni ixtiro qilish O'zbek arxitekturasini rivojlanishiga o'z xissasini qo'shish imkoniyatini beradi..

Bitiruv malakaviy ishning tuzilishi: Men himoya qilayotgan bitiruv malakaviy ish kirish, ikki bob, to'rtta bo'lim, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar hamda ilovalardan iborat. Ishning birinchi bobi "Me'morchlik tarixi va rivojlanishi deb nomlanadi unda me'morchlikning paydo bo'lishi qadimgi Misr, Yunon, Rim me'mrchligi bundan tashqari Yevropa me'morchligi haqida so'z boradi. Ishning ikkinchi bobida "O'zbek milliy me'morchligi va mustaqillik davri me'moriy obidalari yoritib beriladi. Xulosa qilinib,ishda foydalanilgan adabiyotlar, internet ma'lumotlari hamda ilovalar ko'rsatib berilgan.

Bitiruv malakaviy ishning metologik asosi: Men o'z bitiruv malakaviy ishimda me'morchlik tarixi va uning rivojlanishi mavzusida ish olib bordim ish davomida oddiy qurilish

usullarida, oddiy mehnat qurollaridan foydalangan holatda qurilgan uylardan tortib, murakkab yechimdagi binolar haqida ularning hozirgi zamonaviy arxitekturasini va internet ma'lumotlaridan foydalandim. Biz bilamizki tasviriy san'at o'ziing ko'plab janrlari, turlari, yo'nalishlariga ega. Biz ko'proq narsani o'ziga qarab chizish o'quvchini mukammal o'rganishi uchun asos bo'lishini barchamiz yaxshi bilamiz. Interier va eksterier xam ko'p xolatlarda mavjud xonani yoki binoni o'ziga qarab tasvirlanadi. Buni tasvirlashni o'ziga xos chizish bosqichlari mavjud bo'lib, bular xaqida ishimizda yoritib berishga harakat qildik. Shu bilan birgalikda O'zbekiston mustaqillikka erishgandan buyon ko'plab memoriy obidalarimiz qaytadan ta'mirlanmoqda va yangidan–yangi qurilish ishlari amalga oshirilmoqda. Muhandislik soxasiga qiziqish yoki talab tobora oshib bormoqda. Mamlakatimizda olib borilayotgan ko'plab ma'muriy va fuqorolik inshootlarining qurilishi, ularning dizayni va me'moriy elementlariga katta e'tibor berilmoqda. Xar bir bino yoki inshootlarni qurish uchun uning tasvirini, chizmasini chizib olib, so'ngra shu chizmalar, loyihalar yordamida qurilish ishlari amalga oshiriladi. Qurilayotgan binoni qayerga joylashishi, qaysi maqsadda qurilishidan tortib uning rangi va ko'rinishiga e'tibor berish zarur bo'ladi. Bezaklarda ko'plab zamonaviy elementlar, materiallar va bezak turlaridan foydalanilmoqda. Bu narsalarga butun dunyodagi yetakchi mamlakatlar qurilishi va dizaynida ahamiyat berib kelinmoqda. Shu qatorda O'zbekistonda ham bu borada yetakchi mutahassislar yetishib chiqmoqda va o'z mutahassisliklari bo'yicha faoliyat olib bormoqdalar. Bitiruv malakaviy ishimizda yuqoridagilarni barchasini yoritib berishga intildik. Buning uchun avvalo tasviriy san'atning o'z tarixiga nazar tashlamog'imiz kerak bo'ladi.

I BOB.

ME'MORCHILIK TARIXI VA RIVOJLANISHI

I-1. Me'morchilikning paydo bo'lishi, qadimgi Misr, Yunon, Rim me'morchiligi.

Me'morchilik bino va inshootlar qurishning o'ziga xos texnikafifni, san'atini, xalq tarixini, uning ijtimoiy-siyosiy qudratini, diniy va dunyoviy qarashlari-ni, madaniy-maishiy hayotini ma'lum shaklda mujassam etadi. Me'mor - binokor usta; bino va inshootlarning loyahasini yaratuvchi va ularning qurilishini nazorat qilib boruvchi bosh mutaxassisdir.

Arxitektura (lot.) me'morchilik san'ati inson ijodiy faoliyatining qurilish bilan bog'liq bo'lgan alohida turidir, u me'morchilik san'ati tarixi, qonuniyatlari, nazariyasi, binolarning turi va uslubi, kompozitsiyasi kabi qator masalalarni o'rganuvchi fandır. U jamiyatning ijtimoiy-maishiy va g'oyaviy-badiiy ehtiyojlariga xizmat qiladi. Turli-tuman binolar, ularni loyihalash va qurish, inshootlar, shahar va qishloqlar keng ma'noda arxitektura nomi bilan yuritiladi.

Arxitektura kishilik jamiyati taraqqiyotining ilk bosqichlaridayoq paydo bo'lgan. Ibtidoiy odam tabiat kuchlaridan o'zini muhofaza qilish uchun hayotiy zarurat tufayli oddiy mag'ora va chaylalar yasagan. Inshootning ko'rkiga ham e'tibor berib, go'zallik qonunlari asosida ijod eta

boshlagan.

Arxitektura quldorlik jamiyati davrida tez taraqqiy topgan. Jamiyatning sinfiy talablariga munosib uy-joy va jamoat binolari yaratilgan. Qadimiy Sharqda piramida, zikkurat kabi ulkan diniy inshootlar kompleksi, murakkab rejali saroylar va boshqa inshootlar barpo etilgan. Fanning ba'zi nazariy va amaliy masalalari ishlab chiqilgan. Qadimgi Yunonistonda maktab, stadion, teatr, ibodatxona, amfiteatr kabi turlari paydo bo'lgan.

Ellinizm davriga kelib order sistemasi arxitekturaning konstruk-tiv va badiiy asosiga aylangan. Qadimgi Rimda beton ishlatilishi davri ravoq va gumbazlar arxitekturasining rivojlanishiga olib kelgan. Forum, Zafar darvozasi kabi harbiy qudrat g'oyalarini namoyish etuvchi yangi inshootlar paydo bo'lgan. Binolar bezagiga e'tibor ortgan.

O'rta asrlar arxitekturasida roman (X — XII asrlar) uslubi, keyinroq gotika (XII - XV asrlar) uslubi alohida o'rin tutgan. Gotika arxitektura uslubiga xos bo'lgan cho'ziq ravoqlardan iborat konstruksiyali binolar ichida monumental ibodatxonalar diqqatga sazovor bo'lgan.

Uyg'onish davri - Renessans (XV asr oxiri - XVI asr boshlari) uslubi negizini qadimgi klassik arxitektura prinsiplarining yangi davr talablari asosida rivojlantirishni tashkil etgan. Bu davrda keng ko'lamdagi va murakkab ko'rinishdagi inshootlar yaratilgan. XVI asr o'rtalarida uslub o'zgargan. Binolar haddan tashqari bezakdor (barokko uslubi) qurilgan.

XVII-XIX asrlarda bu serahasham yechimdan voz kechishga intilish boshlangan. Klassik va Renessans arxitekturasining usul va prinsiplarini yangi zamonga tatbiq etish natijasida klassisizm uslubi paydo bo'lgan.

Markaziy Osiyo arxitekturasida ham o'ziga xos Uyg'onish davrini bosib o'tgan. Arxitektura uslubida naqsh va rangga alohida e'tibor berilgan, binolarning yangi turlari va kompozitsiyalari ijod qilingan. Budda dini tarqalgan yerlarda Budda haykallari bilan bezatilgan ibodatxonalar bunyod etilgan. Rus arxitekturasida yetuk inshootlar, ularning komplekslari va ansabllari qurilgan.

Ibtidoiy jamoa davri me'morchiligi qurilish faoliyatining boshlanishi paleolit zamonasiga borib taqaladi. U davr insonlarning tashqi muhit noqulayliklari va yovvoyi hayvonlarning ta'sirlaridan o'zlarini muhofaza qilish uchun oddiy tosh qurollari yordamida dastlabki turar-joylarni tiklashlari bilan bog'liqdir. Yog'och mavjud bo'lgan hududlarda, odatda, shox-shabbalar bilan yopilgan yerto'lalar, ikki qiyali yoki konussimon shakldagi yopmalardan iborat alohida turuvchi chaylalar qurilgan.

Me'morchilik faoliyati so'nggi paleolit zamonasida boshlangan deyiladi. Bu davrda qurilish texnikasi oddiy utilitar masalani yechuvchi texnik faoliyatdan insonlarning oddiy ma'naviy ehtiyojlarini qoniqtiruvchi murakkab tartibdagi masalalarni yechuvchi faoliyatga o'ta boshlaganligi bilan xarakterlangan.

Oddiy konstruktiv elementlar va tizimlarni estetik fikrlash tektonika bilan bog'liq bo'lgan. Keyinroq aniq g'oyaviy-badiiy mazmunni rivojlanishi badiiy texnik qurilish davrini, ya'ni arxitektura davri boshlanganligini bildiradi. Bu davr bilan inson faoliyatining yangi qirrasini badiiy san'atni paydo bo'lish jarayoni ham bog'liqdir.

Neolit davrida toshdan yasalgan, takomillashgan mehnat qurollari paydo bo'lgan va u insonning moddiy imkoniyatlarini yanada kengaytirgan. Olov bilan bolta yaxlit daraxtdan hatto qayiq, uy-joy uchun g'ola va taxta tayyorlash imkoniyatini bergan. Uzunligi 30 m va maydoni 150 kvm ni tashkil etgan konsentrik aylanalar bo'ylab joylashgan (diametri 170 m bo'lgan katta aylana bo'ylab katta, kichik aylana bo'ylab kichik) uylar qurilgan.

Neolit davrining eng rivojlangan qurilishlariga yog'och qoziqqa tayantirilgan binolar kiradi. Bular, odatda daryo, dengiz va botqoq joylarda qurilgan. Ular mudofaa va baliq ovlash hayot kechirish maqsadida shunday joylarda tiklangan.

Bronza asriga kelib metallardan yasalgan ish qurollari mehnat unumdorligini keskin ko'targan. Megalit inshootlar — yirik toshlardan tayyorlangan imoratlar, plitalar, tik ustunlar yuzaga kelgan. Bu inshootlarning vazifasi, asosan diniy marosimlar va xotira hodisalari bilan bog'liq bo'lgan.

Megalitik inshootlarning menger, dolmen va kromlex nomli uch asosiy turi topilgan. Mengerlar marhumlar xotirasiga qo'yilgan katta o'lchamdagi (odatda 4-5 m ni tashkil etgan, ammo balandligi 20 m gacha, vazni 300 t gacha bo'lganlari ham bor, masalan, Franstiyada) tik toshlardir.

Dolmenlar ustiga bostirma-yopma qo'yilgan bir necha tik o'rnatilgan toshlardan iborat inshootlar (ularning dastlabki o'lchamlari — uzunligi 2 m gacha, balandligi 1,5 m gacha, keyinchalik o'lchamlari kattalashgan).

Kromlex (Angliya, Stanxendjda saqlangan) uzun yo'lak yoki halqasimon to'siqdir, diametri 30 m bo'lib, devorlari tik toshlardan iborat bo'lgan. U yotiq plitalar bilan yopilgan.

Yodgorlik va diniy inshootlar bilan bir qatorda, ibtidoiy jamoa tuzumining so'nggi bosqichlarida yangi tur inshootlar — tosh va yog'och qal'alar tiklana boshlangan. Dastlabki qal'alar bitta devor bilan, keyinroq esa, ichkaridagi ark (stitodel) atrofi ikkinchi devor bilan o'ralgan.

Mehnat turlarini yuzaga kelishi va dehqonchilikdan hunarmand-chilikni ajralishib chiqishi bilan qabilalar orasidagi nizolar kuchaygan. Xususiy mulkni paydo bo'lishi bilan mulkiy farqlar kattalashgan. Qo'l mehnatini ahamiyati oshib, qarindoshchilik tuzumini yemirilishiga olib kelgan va quldorlik davlatlari paydo bo'la boshlagan.

Quldorchilik davlatlarining me'morchiligi va shahar qurilishi ibtidoiy jamoa tuzumini yemirilishi bilan Misr va Old Osiyoda qullarning mehnatidan foydalanishga asoslangan quldorlik davlatlari paydo bo'lgan. O'troqqa aylanish va bu hududlarda davlatlarini paydo bo'lishi

yirik daryolar bo'ylab loyli yerlarda irrigatsiya tizimlarini rivojlanishiga sabab bo'lgan. Issiq va quruq iqlim sharoitidagi yerlarni sun'iy sug'orish masalasi dehqonchilik va chorvachilikni rivojlanishiga asos solgan.

Murakkab sug'orish sistemasini barpo etish va undan foydalanish ishlanadigan yerlarni bo'lib olishni mumkin qilmay qo'ygan va mulkka egalik bir kishi — podshoh (fir'avn) qo'lga o'tib qolgan. Katta davlatni siyosiy vositalar va podshohni xudoning yerdagi vakili deb e'lon qilingan bosh diniy g'oya orqali boshqarish mustahkamlangan. Shu sababli dindorlar alohida imtiyozlardan foydalanadigan bo'lganlar.

Davlat va boylikni podshoh va uning yaqinlari qo'lida to'planishi qadimgi sharq quldorlik tuzumining farqli tomoni bo'lgan. Hokimiyatni markazlashuvi ko'p qullar mehnatini yodgorliklar (ibodatxonalar, qasrlar, maqbaralar) qurish uchun to'plashgaimkon yaratgan.

Qadimgi Misr arxitekturasini Nil vodiysining shimoliy va janubiy rayonlarini birlashtirgan yagona Misr davlati eramizdan avvalgi III minginchi yillarda tashkil topgan.

Misr davlati me'morchiligi tarixi quyidagi to'rt davrga bo'lingan: ertapodsholik (eramizdan oldingi III minginchi yillikning boshlanishi); qadimgi podsholik (eramizdan oldingi 2800 - 2400 yillar); o'rta podsholik (eramizdan oldingi III minginchi yillikning oxiri — eramizdan oldingi XVII asrlar); yangi podsholik (eramizdan oldingi XVI - XI asrlar).

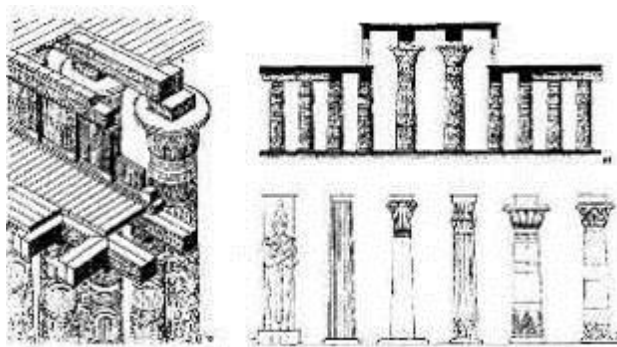
Qadimgi Misr monumental qurilishlari ichida, xususan maq-baralar, ya'ni piramidalar (qurilishlarni eng yuqori cho'qqiga chiqqan payti qadimgi podshohlik davriga to'g'ri keladi) va ibodatxonalar komplekslari (rivojlanishi yangi podsholik davriga to'g'ri keladi) ajralib turadi.

Qurilish usullari va konstruksivalari. Misrda qurilish texnikasining rivojlanishi uchun muhim faktor bo'lib doimiy irrigatsiya inshootlariga bo'lgan zaruriyatning mavjudligi xizmat qilgan. Hidrotexnik komplekslar tarkibiga suv omborlari, to'g'onlar, suv o'tkazgichlar, suvni ko'tarish uchun xizmat qiladigan quduqlar va boshqa injenerlik inshootlari kirgan.

Ommaviy qurilishda asosiy material sifatida xom g'isht (o'lchamlari 14 x 36 x 1 sm), monumental binolar vayodgorliklarda esa tog' jinslari (granit, ohaktosh, bazalt, qumtosh va boshqalar) ishlatilgan. Tarkibi ohak, qum va loydan tashkil topgan qorishmalar yordamida toshlar terilgan. Yog'och kam bo'lganligi uchun u kam va zaruriy hollardagina (yopmada, tomida, ba'zi tayanchlarda) ishlatilgan. Gumbaz konstruksiyalar ham deyarli ishlatilmagan. Tosh konstruksiyalar binolar va inshootlarning asosiy elementlari bo'lib xizmat qilgan. Devor va ustun - to'sin sistemasi yodgorliklarning asosiy konstruktiv tizimi hisoblangan.

Qadimgi Misr binolari va me'morchilik komplekslari. Monumental maqbara inshootlarining eng oddiylari mastaba bo'lib, shakli kesilgan piramidaga o'xshaydi. Bu xil inshoot ikki qismdan, ya'ni yer usti qismi (bitta yoki ikkita marosim xonalari mavjud) va yer osti qismi (qabr xonasi) dan iborat bo'lgan. Bu tipdagi inshootlarga Sakkaradagi Joser pog'onali piramidasi (eramizdan oldingi 2780 - yillar) misol bo'la oladi. Inshoot asosining o'lchami 109,2 x

121 m ni, balandligi 60 mni tashkil etgan.

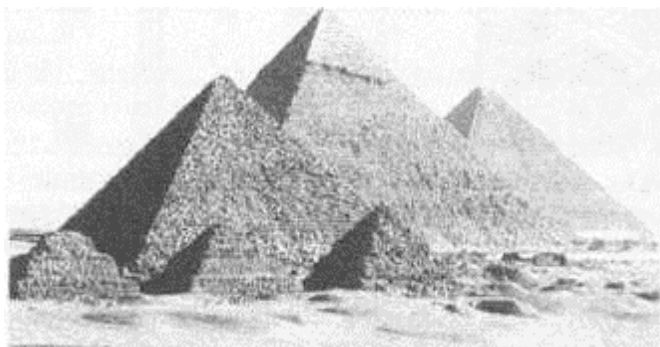

Qadimgi Misrda ustun - to'sin konstruktiv tizimi.

Oddiy qurilish usullarida minglab qullar mehnatidan foydalanilib, qo'pol yorilgan toshlar yoki qorishma bilan terilgan g'ishtlar asosida piramidalar yaratilgan. Inshootning tashqi tomoni yo'nilgan kvadratlar va plitalardan qorishmasiz terilgan. Adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, qurilish jarayonida pog'onali piramidaning avval tashqi tomoni terilgan, keyin ichki qismi to'ldirilgan. Bunda zinalar materiallarni ko'tarish va terish uchun oraliq maydoncha vazifasini bajargan degan fikrlar mavjud.

Maqbara inshootlarining eng katta kompleksi qadimgi podsholik davriga mansub boigan Gizadagi uchta piramidadir (*2-rasm*) fir'avn Xeops piramidasi, uning balandligi 147 m, asosi kvaarat shaklida bo'lib, tomonlari 233 m ni, umumiy hajmi $2,6 \text{ mln m}^3$ ni tashkil etadi; fir'avn Xefren piramidasining balandligi undan 8 m pastdir; Mikerin piramidasining balandligi Xeops piramidasidan qariyb ikki marta kichikdir. Piramidalarnig shakli o'zining qirralari bilan cheksiz yerga ketgan, tuzilishining oddiy ligi va shaklining statikligi podshoh - fir'avnni abadiylik va baquwatlik ramzini bildirgan. Fir'avn Quyosh xudosining o'g'li, narigi dunyo xudosining taxt vorisi hisoblangan. Piramidalar fir'avnning yodgorligi va uning vafotidan keyingi uyi deb hisoblangan.

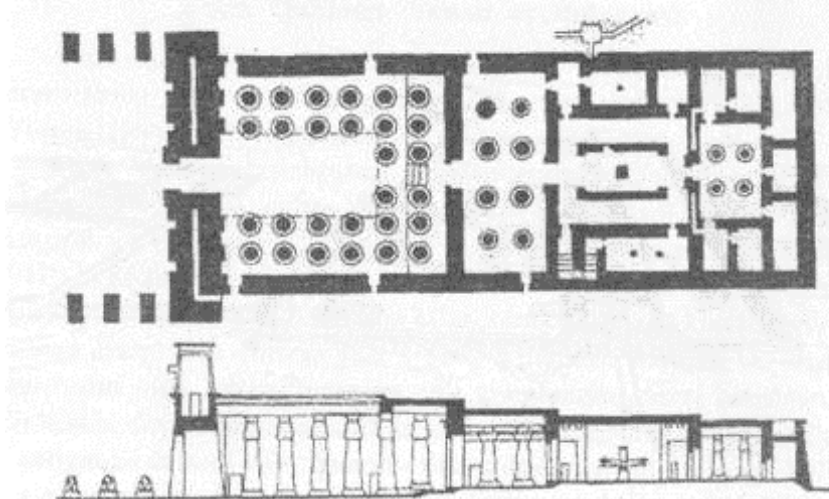
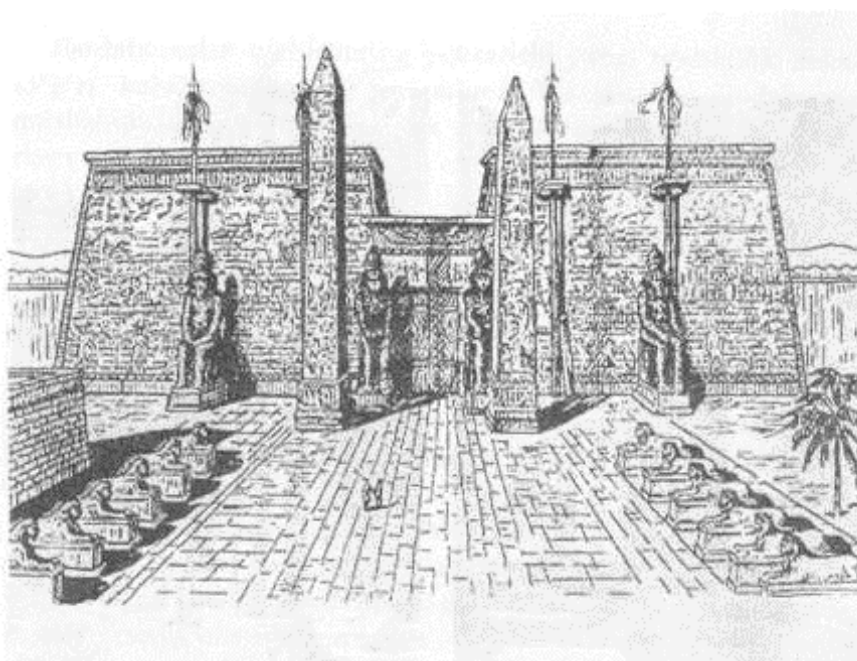
O'rta podshohlik davriga kelib fir'avnlarning siyosiy hukmronligi kuchsizlanib, yirik piramidalarni qurish to'xtatilgan. Ammo ibodatxonalar va maqbaralar qurilishi rivoj topgan. Bu davrda qurilgan binolarga «Deyr -el-Baxri» vodiysidagi tog' manzarasiga juda mos tushgan ibodatxonalar ansambli namuna bo'la oladi (*3-rasm*). Bu inshootni barpo etishda geometrik to'g'ri shakldagi orderiardan samarali foydalanilgan.

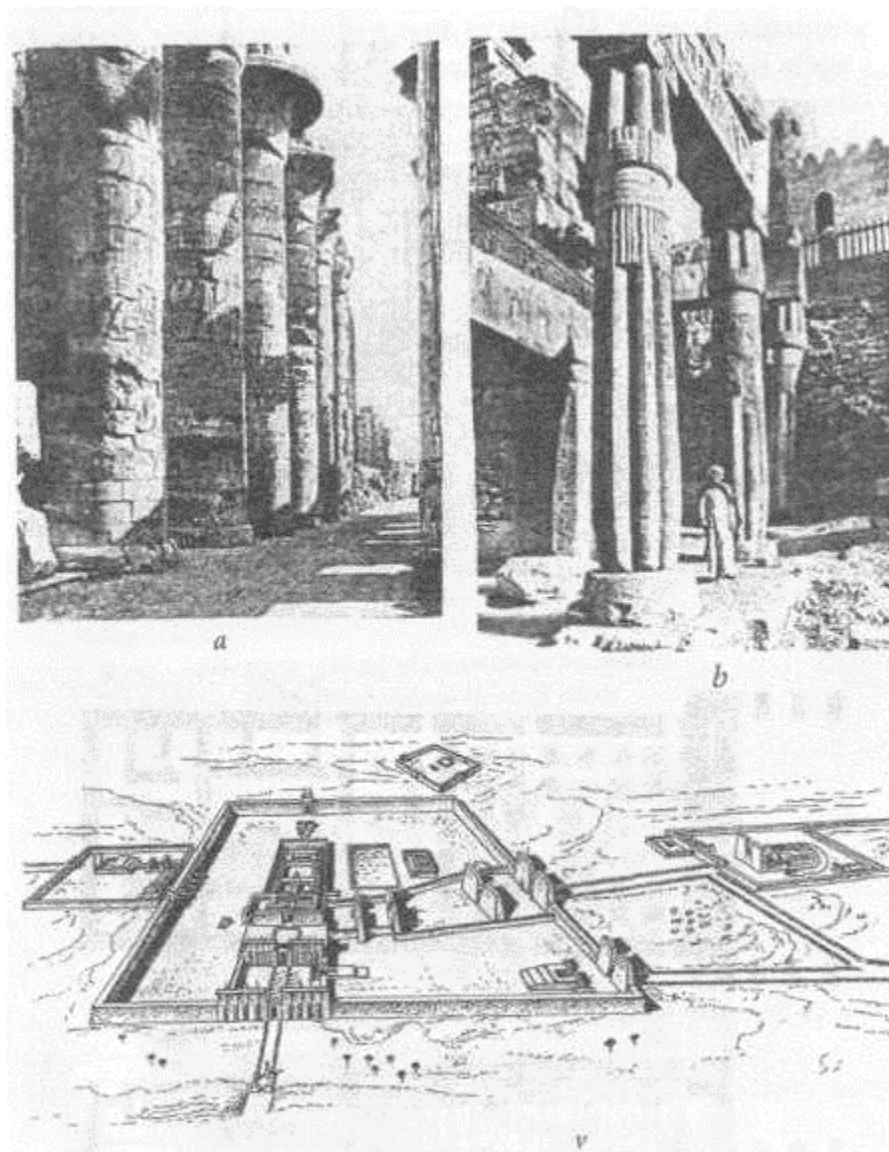
Gizadagi piramidalar kompleksi (Eramizdan oldingi III mingyillik)

Deyr-el-Baxri vodiysidagi ibodatxonalar kompleksi

Yangi podsholik davrida qurilgan Karnakdagi Xonsu ibodatxonasi (fasad, reja va qirqim)

Qadimgi Misr ibodatxonalari

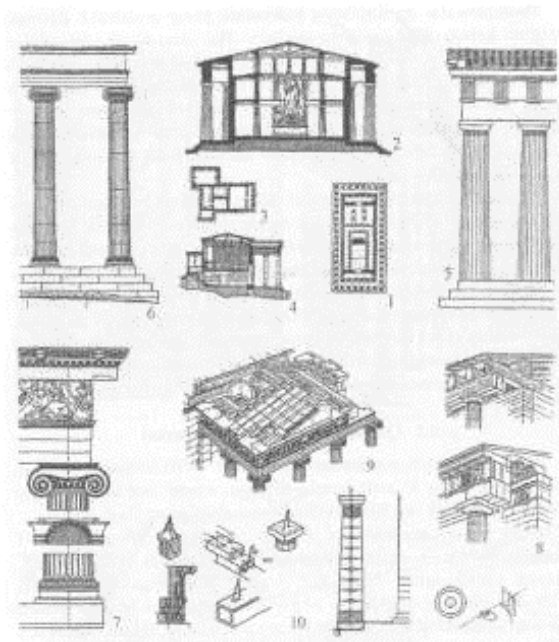
Ibodatxonalar qurilishining yuksalishi yangi podsholik davriga to'g'ri keladi. Bu davrda ibodatxonalar qurilishida ochiq, yarim ochiq va yopiq fazoli chuqurlik qoidasiga rioya qilingan. Inshootlarning qurilishida simmetriya qoidasiga katta e'tibor berilgan. Fasad kirish peshtoqi bo'lgan massiv devorlardan tashkil topgan. Binoning ichkari qismi kolonnalar bilan o'ralgan kichik hovli (peristol), qator ustunlar bilan yopilgan zal va xonalardan tashkil topgan.

Kamakdagi Xonsu ibodatxonasi rejada 4 qismga bo'lingan: binoga boraverishda sfinkslar galareyasi, darvoza oldida simmetrik ravishda fir'avning monumental haykallari o'rnatilgan. Binoga kirish qismida bezaklar bilan pardozlangan peshtoq joylashgan, so'ngra ustunlar bilan o'ralgan hovli orqali marosimlar o'tkazish xonasiga, undan keyin esa muqaddas xonaga kirilgan. Ustunlarning balandligi 20 m gacha, diametri 3 m gacha bo'lgan, ustunlar orasidagi masofa 2—3 m ni tashkil qilgan. Ustunlarning massivligi va og'ir vazni odamlarga ruhan salbiy ta'sir ko'rsatib, ularni ruhan ezgan.

Qadimgi Yunon arxitekturası. Antik dunyo deb, eramizdan avvalgi XII -VIII asrlardan boshlab eramizning IV - V asrlarigacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga olgan Yunon (Gretsiya) va Rim sivilizatsiyasi davriga aytiladi.

Antik Yunon arxitekturası, asosan eramizdan oldingi VIII - I asrlarda rivojlanib, uchta davrga bo'lib o'rganiladi. Bular: arxaik, klassik va ellinistik davrlardir. Arxaik davri eramizdan oldingi VIII-V asrlarning boshlariga to'g'ri kelib, diniy va boshqa jamoat binolari turlarining shakllanishi bilan xarakterlidir. Ikkinchi davr o'z ichiga eramizdan oldingi 480 - 400 - yillardan boshlab IV asrning oxirlarini olib, arxitekturaning eng rivojlangan davri hisoblanadi. Uchinchi davr eramizdan oldigi 320 - yillardan boshlab eramizning I asrigacha davom etib, Yunon - Sharq davlatlarining yuzaga kelishi va ellinistik madaniyatning Kichik Osiyo va Misr mamlakatlariga tarqalishi bilan xarakterlidir.

Qurilish usullari va konstruksiyalari. Yunonlar fanning ko'pgina muhim tarmoqlariga (geometriya, mexanika va statika) asos

Qadimgi Yunon arxitekturasida konstruksiya va orderlar tartibi

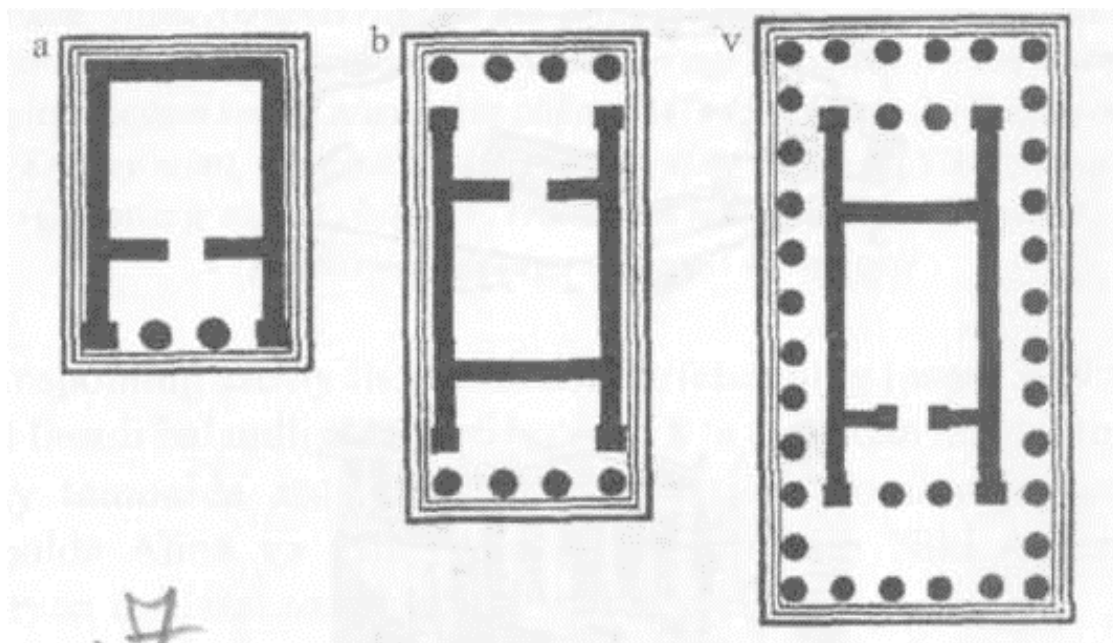
Bu esa muxandislik fanlarining rivojlanishiga olib kelgan. Muxandislik fanlarining yutuqlari esa dengiz qirg'oqlari inshootlari, shaharlar, ko'priklar, to'g'onlar va boshqa inshootlarda tadbıq etilgan.

Asosiy qurilishmateriallaribolibxomg'isht, pishgang'isht.yog'och va monumental binolar qurilishida esa tabiiy tosh, ohaktoshlar xizmat qilgan. Ohaktoshlar juda ham yuqori darajada saqlanib, qorishmasiz, devor va ustunlar qilib terilgan. Ba'zi hollarda konstruksiyani, bardoshligini oshirish uchun bu tosh bloklar bir - biriga biriktirilgan.

Ustun - to'sin konstruksiyalar yangi tektonik sistemaning yuzaga kelishiga asos bo'lgan. Bu sistemaning yuzaga kelishiga asosiy sabab har tomonlama ratsional va badiiy jihatdan

mukammal bo'lgan kompozitsiyalarni yaratish bo'lgan. Sistemada har bir konstruktiv element va dekorativ bezaklar o'zining aniq va ma'lum joyini topgan. Sistema keyinchalik klassik order nomini olgan. (6-rasm)

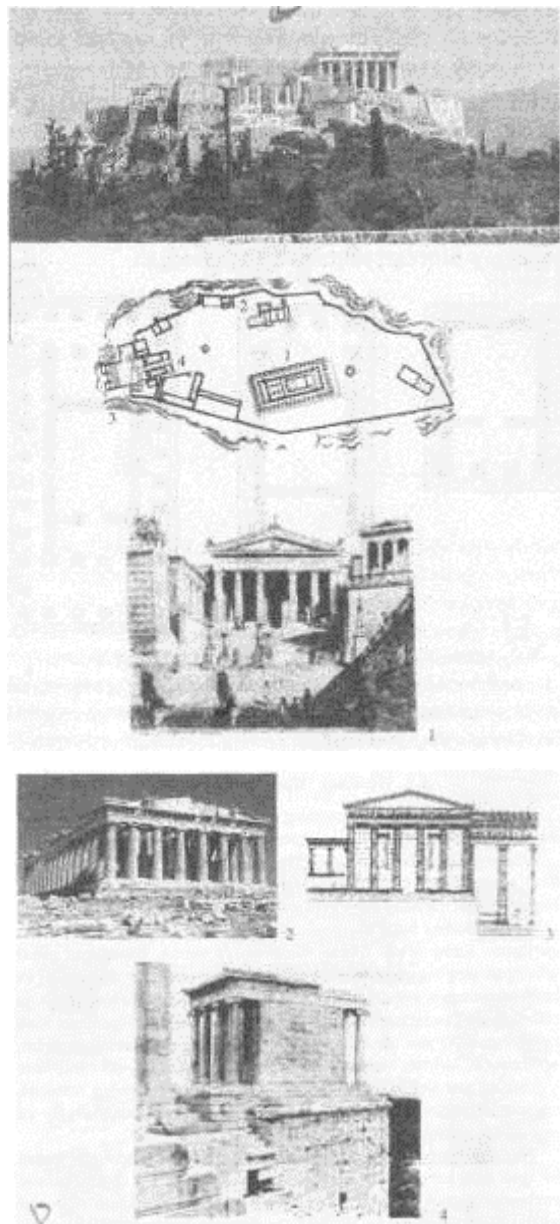
Qadimgi Yunon binolari va me'morchilik ansambllari. Qadimgi Yunoniston shaharlarining rivojlanishi asosan jamoat binolarining, birinchi navbatda ibodatxonalarining asosiy turlarining shakllanishi bilan bog'liqdir. Qadimgi yunonliklar ibodatxonalarni xudolarning uyi sifatida tasavvur qilganliklari uchun ularning shakllanishiga qadimgi turar-joy binolari katta ta'sir ko'rsatgan.

Qadimgi Yunon ibodatxonalarining tiplari.

Yunon uylari (megaron) xonadon (ichida haykali bor) va uning oldidagi ayvondan iborat bo'lgan. Arxitektura, qurilishning rivojlanishi va klassik orderlarning yuzaga kelishi ibodatxonalarning bir necha xil turlarda qurilishiga sabab bo'lgan

Yunon arxitekturasining rivojlanishi va uning yutuqlarini Anna Akropoli (balandlikda joylashgan shahar qal'asi, shaharning diniy -siyosiy markazi; uzunligi 300 m va eni 150 m ni tashkil etgan) misolida ko'rish mumkin. Bu qal'asimon ansambldagi Parfenon. Erexteyon va Niki Apteros ibodatxonalarining arxitekturasidan o'sha zamon klassik orderlari. binolar tektonikasi, qurilish texnikasi haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lish mumkin

Afina Akropoli (shahar qal 'asi) ansambli, eramizdan avvalgi I'asr.

Akropolning asosiy ibodatxonasi Parfenonning (asosi 30,9 x 69,5 m, old fasadi balandligi 10,4 m bo'lgan 8 taustundan tashkil topgan) g'arbiy tomonida asosiy kirish darvozasi - propiley joylashgan. Akropolda Afina va Poseydon xudolariga atab Niki Apteros va Erehteyon ibodatxonalari keyinroq barpo etilgan.

Parfenon ibodatxonasi o'zining badiiy ifodasi, geometriyasi, konsruksiyalari va bezaklari bilan uyg'unlashgan holda klassisiem davrining yetuk me'morchilik asariga kirgan.

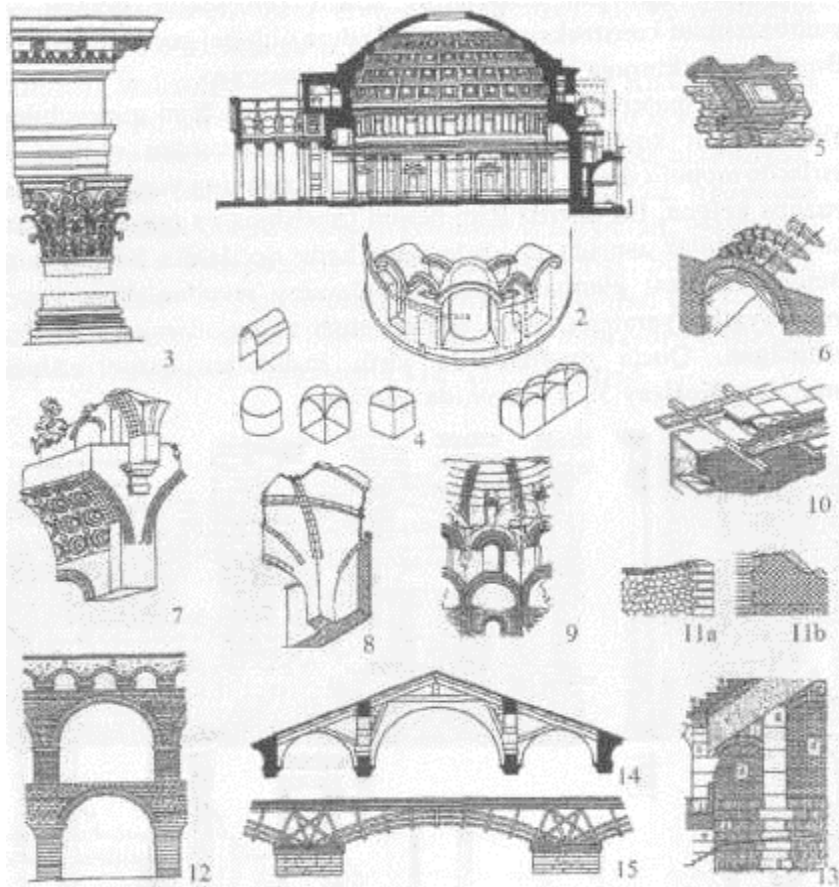
Qadimgi Rim me'morchiligi. Qadimgi Rim arxitekturasining rivojlanishi ikkita asosiy davrga bo'inadi. Bular respublikaviy imperatorlik davrlari arxitekturalaridir.

Eramizdan oldingi IV asrdan eramizning 30 - yillarigacha Rim respublikasi kichkina shahar - davlatdan jahon quldorchilik imperiyasiga, poytaxt Rim millionlar shahriga aylangan. Juda ko'p shaharlar, harbiy lagerlar, inshootlar, qal'alar, ko'priklar va yo'llar qurilgan. Keng

savdo - sotiq va dengizda suzish, kemalarni qabul qiladigan qirg'oq inshootlari, omborxonalar, bozorlar, do'konlar va boshqa shunga o'xshash bino va inshootlar qurilishini rivojlanishiga olib kelgan. Ibodatxonalar bilan birga jamoat binolari qurilishi ham rivojlangan. O'sha davrning jamoat binolariga forumlar, teatrlar, amfiteatrlar, sirkalar, termalar, devonxonalar, arxivlar, sud - majlislar o'tkaziladigan bazilika binolari misol bo'la oladi. Bundan tashqari, me'morial inshootlar - zafar arkalari, kolonnalar, maqbaralar va sag'analar qurilgan.

Nazariy meros. Rim davri quruvchilar oldiga yechilishi kerak bo'lgan juda ko'p amaliy muammolarni qo'ygan. Bu muammolarni yechimini topish uchun esa oldingi va o'sha davr qurilish merosini umumlashtirish kerak bo'lgan. O'sha davrdan bizgacha yetib kelgan me'morchilik kitoblardan biri, bu Sezar va Avgust (eramizdan oldingi I asr) davrida yashab o'tgan Vitruviyning "Arxitektura haqida o'n kitob" asaridir. Bu kitobda Vitruviyning arxitektura va qurilish ishlari bo'yicha ensiklopedik ma'lumotlari keltirilgan, unda juda ko'p mavzular yoritilgan. Katta ahamiyatga ega bo'lgan bu kitobda arxitektura estetikasining asosiy kategoriyalari, bino va inshootlar asosiy ko'rinishlarining klassifikatsiyasi, shahar va qal'a inshootlarining qurilishlari (I kitob), qurilish materiallari (II kitob), ibodatxonalar va orderlar (III - IV kitoblar), jamoat inshootlari -forumlar, bazilikalar, teatrlar, hammomlar va boshqalar (V kitob), individual uylar (VI kitob), pardoz ishlari (VII kitob), akveduklar, suv va uning xossalari (VIII kitob), astronomiya, quyosh va suv soatlari (IX kitob), qurilishda foydalaniladigan mexanikaning asosiy tushunchalari, mexanizmlar, suv ko'targich mashinalari, harbiy mashinalar va hokazo (X kitob) lar bayon etilgan.

Arxitekturaning umumiy nazariyasida arxitekturaning uch asosiy tomonini (mustaxkamlik, foyda va go'zallik) sintez qilgan holda me'morchilikni tushunish tavsiya etilgan.

Qadimgi Rim arxitekturasida konstruksiyalar.

Qurilish usullari va konstruksiyalari. Qadimgi Rimda yunonlarga ma'lum bo'lgan, devor va ustun - to'sin konstruksiyalari ishlatilib rivojlantirilgan. Shu bilan birga, yangi arxitektura muammolariga javob bera oladigan shakllarini izlash rimliklarni arkalar va gumbazsimon konstruksiyalarni qo'llashga olib kelgan. Bu esa arxitekturaga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatgan.

Qurilish materiallarining xilma - xilligi bilan Rim quruvchilari Yunonlardan ancha ilgarilab ketganlar. Eramizdan oldingi II asrlarda monolit devor va gumbazlarni ko'tarishning yangi texnikasi yuzaga kelgan. Bu davrda Rim betoni (qorishma va mayda toshlar-to'ldiruvchilar asosida tayyorlangan) keng qo'llanila boshlangan. Beton texnikasi gumbaz konstruksiyalarning rivojlanishiga yangi imkoniyatlar yaratgan. Ishni tashkil etish yuqori darajada amalga oshirilgan. Qisqa muddatlarda yirik inshootlar barpo etilgan (masalan, Kolizey 5 yil davomida qurilgan).

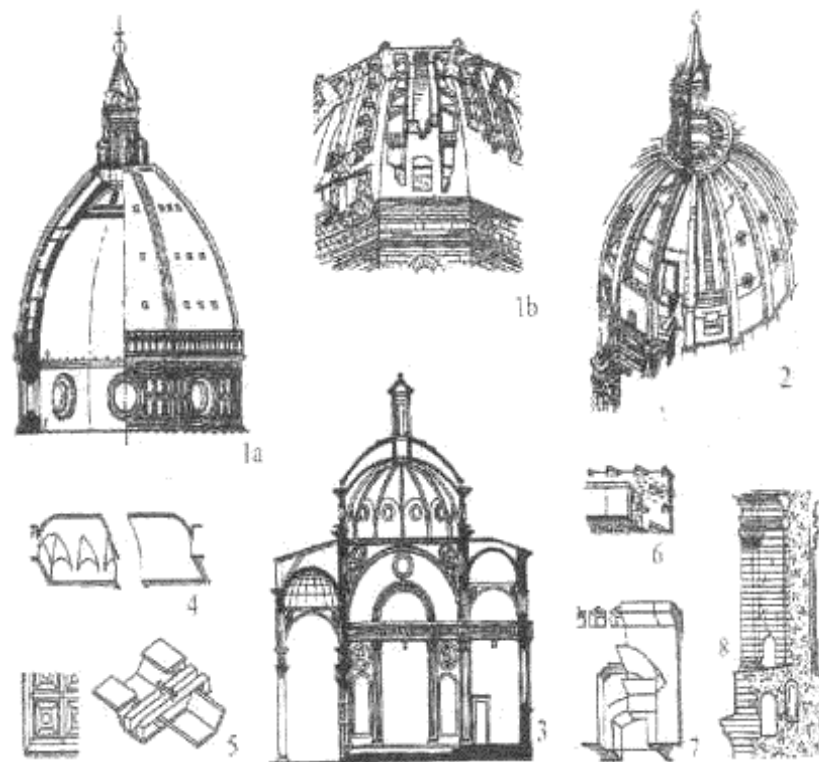
Qadimgi Rim arxitekturasida order sistemalari.

I-2. XV-XIX asrlarda yevropa me'morchiligi.

XV - XVI asrlar Italiyada uyg'onish davri me'morchiligi. Tug'ilib kelayotgan burjuaziyaning o'rta asr feodalizmi din. axloq-odobning shakli va huquqqa nisbatan kurashi keng progressiv harakat — gumanizm yo'nalishiga asos soldi. Gumanistlar o'z ijodlarida ko'pincha, antik dunyo madaniyatiga tayanganlar. Shuning uchun XV - XVI asrlarda Italiyadagi madaniy yo'nalish Renessans yoki uyg'onish deb atalgan. Gumanistik dunyoqarash shaxsni rivojlanishiga asos boigan. Bu davrlarda bir qator ajoyib arxitektorlar, haykaltaroshlar va rassomlar dunyoga kelgan. Bunga misol qilib Brunelleski, Leonardo da Vinchi, Bramante, Rafael, Mikelandjelo. Palladio va boshqalarni nomlarini keltirish mumkin. Bu davrning nazariy me'rosi qilib anchagina me'morchilik asarlarini ko'rsatish mumkin. Leon Battisti Albertining «Me'morchilik haqida o'n kitob», Andrea Palladioning "Arxitektura haqida to'rt kitob", Jakomo Baroststi da Vinolining "Arxitekturaning beshta order qoidalari", Leonardo da Vinchining asarlari va boshqalar shularjumlasidandir.

Qurilish usullari va konstruksivalari. Uyg'onish davrida binolarining qurilish texnikasi Gotika davridan farq qilgan. Bu davrda antik Rim arxitekturasini an'analari davom ettirilgan. Gotika usuliga mansub bo'lgan strelkasimon gumbazlar o'rnini yana yarim sirkulli gumbazlar egallagan.

Binolar va arxitektura komplekslari. Uyg'onish davri arxitekturasini Italiyada uchta asosiy davrga bo'lingan: erta, baland va kechki. Erta uyg'onish davrining markazi Florensiya bo'lib XV asrning o'rtalariga to'g'ri keladi.

Uyg'onish davri arxitekturasining konstruksiyalari va qurilish usullari.

Filippo Brunelleschi (1377 - 1446-yillar) uyg'onish davrining birinchi eng buyuk arxitektorlaridan bo'lgan. Uning eng ko'zga ko'ringan va shu davr arxitekturasini o'zida mujassamlashtirgan binolari Florensiyadagi tarbiya uyi (1419 -1444-yil) va Paststi kopellasi.

Flippo Brunelleski binolari.

Leon Battisti Alberti (1404-1472) Florensiyada 1446-1451 yillarda Ruchelai palaststosini yaratgan mumkin. Bu arxitektorlarning qurdirgan binolari keltirilgan.

Barakko me'morchiligi. Me'morchilikda Barokko usulining yuzaga kelishi XVI asrning 70 - 80-yillariga to'g'ri keladi, ammo bu usulning boshlanish irmoqlari uyg'onish davriga, aniqrog'i Mikelandjelo ijodiga borib taqaladi. Shuning uchun ham Mikelandjeloni «Baroklconing otasi» deb atashadi.

Barokko usulida formalarning kengligi, ma'lum simmetrik bo'Maklarga bo'linish o'rnigaplastikmonolitlik, dinamikharakatchan massalar keldi. Order shaklni asosiy bo'laklarga bo'luvchi bo'lib qolsada, uning konstruktiv xossasi butunlay yo'qolgan.

Barokko usuliga mansub bo'lgan birinchi asarlar qatorida arxitektor Jakomo de Iya Porta loyihasi bilan qurilgan Il-Jezu darvishlar orderining bosh cherkovi binosini keltirish mumkin

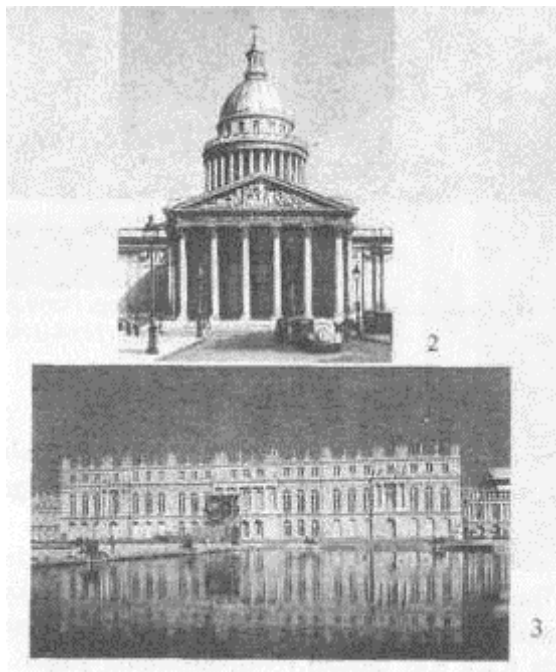

Rimda Si-jezu cherkovi (15/5-yil)

Barokko usulining eng ko'zga ko'ringan ustalaridan biri bu Lorensto Bernini (1598 - 1680-yillar) edi. Uning eng katta arxitektura asarlaridan biri bu avliyo Pyotr soborining tantanavor darvozaxonasi bo'lgan. Fasadda peshtoq alohida buyuk qilib ajratilgan. U arxitektorning yirik ishlaridan biri Pyetr sobori oldidagi yirik kolonnalar inshootidir .

Yangi klassisizm usuli XVII asrda kapitalistik rivojlanishi kuchga kirib borayotgan yangi milliy davlatlar uchun xarakterlidir (Gollandiya, Angliya, Fransiya). Tarafdorlari uyg'un jamoat tuzumini antik dunyoda ko'rardilar, shuning uchun o'zlarining jamoa - etik va estetik ideallarini tasvirlash uchun antik klassika misollariga murojaat qilganlar. Bu uslubga mansub bo'lgan birinchi arxitektura asarlaridan ingliz arxitektori Inigo Jons (1573 - 1652-yillar) tomonidan qurilgan Grinvichdagi Kuins - Xaus (malika uyi) binosidir .

Klassisizm arxitekturasining rivojlanishiga juda ko'p arxitek-torlar o'z hissasini qo'shgan. Bularga misol qilib Kristofer Renani, Fransua Mansarni, Klod Perroni, Andre Lenotruni, Gabrielni. J. Sufloni va boshqa ko'pgina arxitektorlarni keltirish mumkin. Bu arxitektorlar loyihasi asosida qurilgan binolar klassisizm usuliga yorqin misol bo'lib. o'z davrining eng qimmatli arxitektura yodgorliklari hisoblanadi va ular hozirgi kungacha saqlanib kelinmoqda

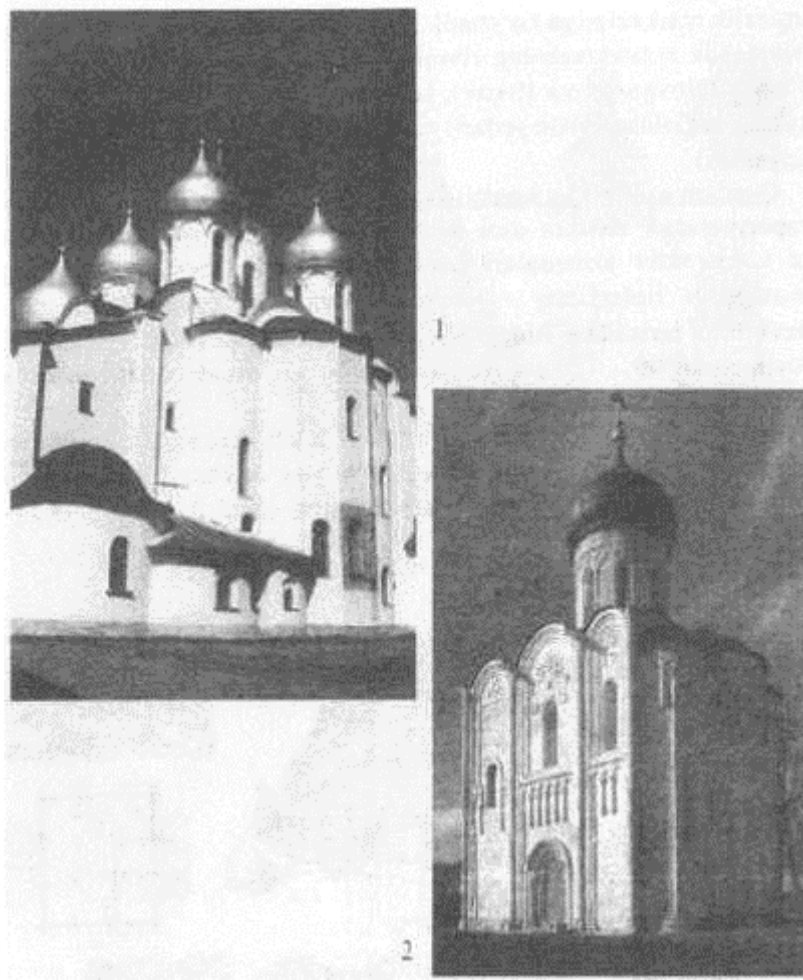
Klassisizm arxitekturası.

Klassisizm arxitekturası. 1 - Londondagi Pavle sobori (1675 -1717-yillar); 2 -Parijdagi Kelishuv maydoni (1750-1760yillar)

Rus me'morchiligi. Rus me'morchiligi 2 davrga bo'lib o'rganiladi, bular XIV asrdan XVII asrgacha va XVII asrdan XIX asrgacha bo'lgan arxitektura davrlardir.

X asrga kelib Sharqiy Yevropa hududida Rus davlati vujudga kelgan. Bu davrda suv yo'llari bo'ylarida juda ko'p shaharlar, mustahkamlangan istehkom va qal'alar quriladi. X asr oxiri XI asr boshlarida Kiev Rus davlati rivojlanishining yuqori cho'qqilarida edi. 1036 - 1052-yillarda Rus shaharlarida juda ko'p ibodatxonalar quriladi. Bularga misol qilib, Kievdagi Sofiya soborini va boshqa bir qancha arxitektura yodgorliklarini keltirish mumkin

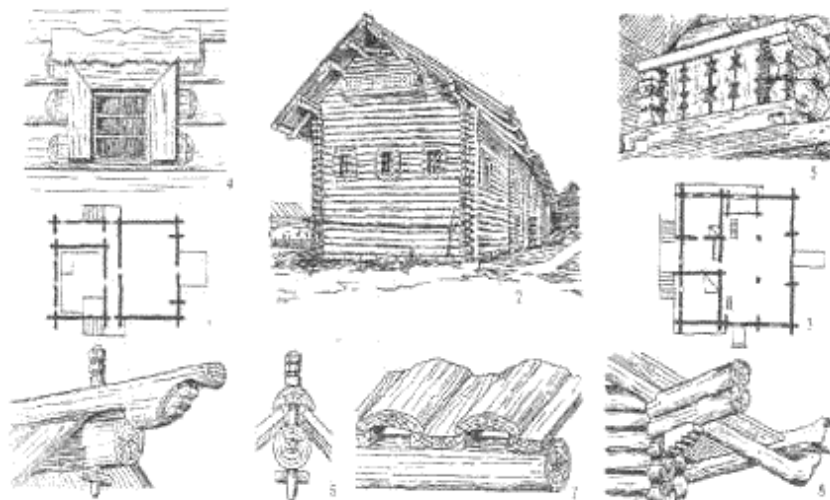

X - XIII asrlarda Rus davlati me'morchiligi.

Markazlashgan Kiev rus davlatidan keyin, feodal tarqoqlik yuzaga kelib, arxitekturaning rivojlanish markazlari alohida feodal knyazlik markazlariga ko'chadi. XII -XIII asrning boshlarida uchta mintaqada arxitekturaning rivojlanishi kuzatiladi, bular shimoli -g'arbiy (Novgorod va Pskov), janubi - g'arbiy (Dneper bo'ylari, Ryazan va Galitso - Volin yerlari) va shimoli - sharqiy (Vladimir- Suzdal Knyazligi).

Qurilish usullari va konstruksivalari. Rus davlatlariga Vizantiya imperiyasidan xristian dini bilan birga ularning qurilish usullari va konstruktiv sistemalari ham kirib keladi. Ibodatxonalarning konstruktiv tiplari xoj - gumbaz sistemasi asosida rivojlanadi. Devorlarni terishda g'isht, tabiiy tosh va ohakli qorishma ishlatiladi. Poydevorlar 90 - 120 sm chuqurlikda bo'lib, asosan qum - tosh va ohaktoshlardan bajariladi.

Moskva davlati arxitekturasi (XIV - XVII asrlar). Bu davrlarga kelib, toshdan qurilgan binolar qatorida yog'och arxitekturas ham rivojlanib, o'zining yuksalish cho'qqisiga chiqadi

Qadimgi rus turar -joy binolari va ularning konstruktiv detallari.

Ko'rib chiqilayotgan zamon me'morchiligi asosan uch davrga bo'lingan: erta Moskva, Novgorod va Pskov me'morchiligi

(XIV - XV asr o'rtalari); XV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrlarda Moskva me'morchiligi; XVII asr arxitekturasida. bu davrlar arxitekturasidan misollar keltirilgan.

Rus me'morchiligi yo'sinidagi ibodatxona

XVIII asrning boshlari va XIX asrda Rossiyada kechki feodalizm davrida kapitalistik shakllanishlar yuzaga keladi. Bu davrda ijtimoiy va g'oyaviy rivojlanish o'zining yangi shakllariga kira boshlaydi, cherkovning roli jamiyatda sustlashib, davlat idoralarining ta'siri lcuchaya boradi. Fan, madaniyat, texnika, arxitektura va boshqa sohalar rivojlanib o'zining yangi bosqichiga chiqadi. Jamoat arxitekturasida rivojlanadi.

Rossiya arxitekturasining bu davri ikkiga bo'linib o'rganiladi: birinchisi - XVIII asrning o'rtalari - rus barokkosining yuzaga kelishi va rivojlanishi; ikkinchisi - XVIII asrning oxirlari va XIX asrning boshlari - klassisizm arxitekturasining rivojlanishi.

Qurilish usullari va konstruksiyalari. Asosiy qurilish materiallari bo'lib yog'och va g'isht xizmat qilgan. Yog'ochdan samoviy konstruksiyalar ishlab chiqilgan. XIX asrning boshlarida metall konstruksiyalar ishlab chiqish yo'lga qo'yilgan. O'sha davr arxitekturasidagi konstruktiv sistemalarni ko'rish mumkin.

II-BOB.

O'ZBEKISTON MILLIY ME'MORCHILIGI VA MUSTAQILLIK DAVRI ME'MORIY OBIDALARI.

II-1. Milliy me'morchilik tarixi va me'moriy yodgorliklar. O'zbekiston Respublikasi hududida me'morchilik va binokorlik qadim zamonlardan — miloddan avvalgi III minginchi, ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, X minginchi yillardan boshlangan.

Juda ko'p arxeolog qazilmalar bu yurtda otashparastlar va budda dinlariga mansub bo'lgan ibodatxonalar qurilganligidan dalolat beradi. O'sha davrlarda qal'alar qurilishi ham keng rivojlangan. Qal'alar balandlik joylarida qurilib, tashqi yovlardan mudofaa vazifasini o'tagan. Hozirgi kunda ham 400 ga yaqin qal'alarning qoldiqlari O'zbekiston hududida mavjuddir.

Mamlakatimiz hududida topilgan eng qadimiy san'at yodgorliklari (Zarautsoy sur'atlari) mezolit davriga mansubdir. Kaltaminor madaniyati namunalari neolit davrining san'ati haqida tasavvur beradi. So'x (Farg'ona) vodiysidan topilgan ikki ilonning boshi bir-biriga qaratib,

bilaguzuksimon qilib ishlangan yirik tosh haykal miloddan avvalgi II ming yillikning oxirlari — miloddan avvalgi I ming yillikning boshlarida yaratilgan. O'sha davrlarda sodda chizma (uchburchak, archasimon, yo'l-yo'l) bilan bezatib sopol idishlar tayyorlangan. Turar-joylar tosh davrida g'orlardan (Teshiktosh g'ori) hamda daraxt shoxlari va poxoldan ishlangan konussimon chaylalardan iborat bo'lgan.

Aholining bir qismi ko'chmanchilikdan o'troqlikka o'tgach, tosh, guvala, paxsa, sinchli uylar qurila boshlangan. Bronza davrida O'zbekiston hududining janubida (Sopollitepa) murakkab arxitektura komplekslari vujudga kelgan. Bronza. kumushdan nafis zargarlik buyumlari, idishlar tayyorlangan, sopol idishlar bo'yalib geometrik naqshlar bilan bezatilgan. Buxoro vohasida Qizilqirdan (miloddan avvalgi II ming yillik) va Farg'ona vodiysidagi Chustdan topilgan sopol buyumlar (shakl jihatdan turli-tuman: qozon, xurmacha, xum piyola. qadah, krujka va boshqalar) kulollik charxining yordamisiz qoida tayyorlangan. Uk temir davrida to'g'ri to'rtburchak (Qiziltepa, Bandixontepa). aylana (Kuchuktepa; milodan avvalgi III asrda bunyod etilgan Qo'yqirilgan qal'a ham aylana tarhda) qal'a-shaharchalar qurilgan. Afrosiyobdan topilgan arxitektura inshootlarining xaroba va qoldiqlari. ulardagi san'at asarlari Axmaniyalar (Eron) san'atiga yaqindir.

Milodgacha boigan I ming yillikda Baqtriya, So'g'd. Xorazm kabi haqiqiy shaharlar vujudga kela boshlaydi. QaFalar yarim doira shaklidagi minoralar, devor ichi yo'llari, tiyrandoz o'qchilar uchun mo'ljallangan ko'pgina tuynuklar bilan qurila boshlangan. To'g'ri burchakli yoki doira shakliga ega konstruksiyalar qal'a devorlarini mustahkamlagan. Surxondaryo viloyati hududidagi qadimgi Qiziltepa, Bandixon. Talashkan va boshqa shaharlar bunga misol bo'la oladi. Bu shaharlarning barchasida qo'rg'on va alohida ma'muriy hukumat komplekslari, devor ortida esa xavfli harbiy harakatlar kunlarida shahar aholisini boshpana va himoya bilan ta'minlash mumkin boigan inshootlar bunyod etilgan. Qishloqlarda alohida qo'rg'onlar bunyod etilgan.

Miloddan avvalgi IV asr - milodiy IV asrlarda O'zbekiston hududida mustahkam mudofaa devorlari bilan o'ralgan qo'rg'on, shahar-qal'alar bunyod etila boshlangan (Jonbosqal'a, Dalvarzin-tepa, Termiz, Tuproqqal'a). Binokorlikda, asosan, yog'och va loydan (paxsa, guvala, xom gishtdan) foydalanilgan.

Xorazmdagi TuproqqaFa. Buxoro yaqinidagi Varaxsha. Termiz yaqinidagi Bolaliktepa. Fargona vodiysidagi Quva qal'a binolari monumental san'at asarlari (devoriy rasm, yirik haykal va relyeflar) bilan serhasham qilib barpo etilgan. Soqchilar turadigan minoralar baland (30 m ga yaqin). saroylar ikki qavatli, zallar baland (masalan, Varaxshada 6 m gacha) qilib qurilgan.

Aleksandr Makedonskiy Markaziy Osiyoning bir qismini zabt etganidan keyin, bu yerlarda yunon madaniyati ta'sirida antik badiiy madaniyat vujudga kelgan (miloddan awalgi III asr milodiy III asrlar). Kumush, sopol idishlarga yunon va mahalliy syujetlar aks ettirilgan bezaklar ishlangan.

Grek-Baqtriya podsholigi davrida zarb qilingan kumush, bronza tangalar yuksak san'at bilan ishlangan, ulardagi portretlar o'zining realistik ruhi bilan muhimdir.

Kushon podsholigi davrida kumush va bronza tangalar zarb qilish bilan birga terrakota haykalchalar tayyorlash san'ati keng avj olgan. Sopol, kumush idishlar relyef bilan badiiy ishlov berilgan.

Miloddan avvalgi VI - VIII asrlarda qadimgi O'zbekiston hududida Baqtriya (Surxondaryo viloyati hududi uning tarkibida bo'lgan), So'g'd (Qashqadaryo - Zarafshon va Sirdaryo oraliqlari: hozirgi Buxoro, Samarqand, Qashqadaryo, Navoiy, Sirdaryo, Jizzax viloyatlari hududlari), Xorazmiya (Amudaryo va Sirdaryoning quyi oqimi) va Parkana (Farg'ona vodiysi) sivilizatsiyasi shakllangan davlatlar sifatida shakllangan.

Grek-Baktriya va Kushon podsholiklari davrlarida qurilgan saroylar hashamatli va murakkab kompozitsiyaga ega bo'lgan (markaziy zali yoki hovlisi turli maqsadlarga xizmat qiladigan ko'p sonli xonalar bilan o'ralgan, bino fasadlarida ko'p ustunli ayvonlar tutash qilib qurilgan). Milodning dastlabki asrlarida O'zbekistonning janubida buddizm dini tarqalishi bilan Budda ibodatxonalari qurila boshlangan (Qoratepa, Fayoztepa monastrlari, Termizdagi Zurmala supasi). Ibodatxonalar Budda rivoyatlari syujetlari aks ettirilgan haykallar bilan bezatilgan. Shu din bilan bog'liq badiiy uslub - yo'nalishlar ham yurtimizga kirib kelgan. Hindistonning shimoli-g'arbiy viloyati Gandhara badiiy uslubi janubga keng tarqalgan (Surxondaryoning ko'pgina shahar va qishloqlaridan topilgan haykaltaroshlik asarlari, devoriy rasmlarning qoldiqlari bunga misol bo'la oladi).

Amudaryo o'rta qismining o'ng sohilida topilgan va zaxirasi ko'p bo'lgan ohaktosh arxitektura bezaklarida. haykaltaroshlikda ko'p ishlatilgan. Qadimgi Xorazmda (Qo'yqirilgan qal'a) terrakota haykaltaroshligi rivoj topgan. Loydan tayyorlab, qizdirib pishirilgan haykallar, shuningdek, devoriy rasmlar xorazmlik san'atkorlarning yuksak mahoratidan darak beradi. Bu esa, ularni ellinistik Sharq madaniyati yutuqlaridan xabardor bo'lganliklaridan guvohlik beradi.

VI - VIII asrlarning boshlarida ko'shk, qo'rg'onlar, shaharlarda ibodatxona, saroylar qurilgan. Bu davrda binolarni bezashga ham e'tibor qilingan (Afrosiyob, Varaxsha, Yumaloqtepa). Sug'dda koroplastika (loydan ayollar haykalchasini yasash) rivoj topgan.

Qadimgi me'morchilik san'atining yuksak namunalaridan bo'lgan uch minorali Xorazm xoqonlarining saroyi, ko'pincha katta zallari va xonalari bilan ajralib turadi. Afrosiyob, Varaxsha. Panjikentdagi arxeologik qazish ishlari turar-joy binolarining aralash tartibda qurilganligini ko'rsatdi. Uylar 2—3 qavatli, ularni bezashda boy devoriy tasvir, tasviriy hamda naqshinkor usuldagi yog'och o'ymakorligi qo'llanilgan, yashashga mo'ljallangan qismi va qabulxona, mehmonxona bir-biridan ajralib turgan.

Bizningdavrimizgachasaqlanibkelgan Afrosiyob shaharchasidan topilgan chorsi saroy devorlaridagi naqshu nigorlarda Chag'oniyon elchilari, og'ir yukli karvon, son-sanoqsiz

parrandayu jonivorlar tasviri aks ettirilgan. Tasvirlardagi odamlar va ularning liboslari musavvirlar tomonidan o'ta aniqlik bilan aks ettirilgan. O'sha olis zamonlarda kechgan tarixiy voqealarni aks ettirgan musavvir so'g'd tasviriy san'atining torn ma'nodagi durdonasini yaratgan.

Varaxsha shaharchasi saroy devoridagi sur'atlar o'zining ov manzaralarini naqadar aniq tasvirlash bilan tomoshabinda chuqur taassurot qoldiradi. Sur'atlar shon-shavkat va mardonavorlik timsolini o'zida aks ettirgan. Chipor qoplonlar va jangovor fillar tasviri o'zining ijrosidagi nazokati va betakror nafosati bilan kishini hayratga soladi.

O'zbekiston hududi me'morchiligida V - VI asrlardan aylana yoki kvadrat asosga o'rnatilgan gumbazlar konstruksiyalari takomillashtirilgan, maqbara, masjidlar gumbazli qilib bunyod etila boshlangan. Tasviriy san'at rivojlangan.

O'zbekiston hududi me'morchiligining uzoq tarixidan keltirilgan tasvir ham guvohlik beradi. Bu rasmda kumush idishga chizilgan VI -VII asrlarga mansub bo'lgan qal'aning fragmenti tasvirlangan.

VII - VIII asrlarda yurtimizga arablar kelgach, bu yerdagi ba'zi arxitekturayodgorliklari, tasviriy san'atlarini yo'q qilib tashlangan. shaharlarga shikast yetkazilgan. Natijada milliy san'atda sal kam bir asrgacha tushkunlik hukm surgan.

Arablar istilo qilgan yerlarida dastlab masjidlar qurishga. qadimiy ibodatxonalarni masjidlarga aylantirishga e'tibor berganlar. Shu asosda me'morchilik va binokorlikda jonlanish boshlangan. Shaharlar shahriston va rabotlarga ajratilib qurila boshlangan.

Qurilish texnikasi takomillashgan binolar IX - X asrlarda asosan pishiq gishtdan bunyod etilgan. Monumental binolarda toq-gumbaz konstruksiyalari keng qo'llanilgan. Islom dini tirik mavjudotni tasvirlashni man etganligi tasviriy san'atning o'sishiga keng imkon bermagan, biroq naqqoshlik rivoj topa boshlagan. Masjid. maqbara, saroy, madrasalar naqsh bilan bezatila boshlangan (j^{umladan} Varaxsha saroyi, 775 - 782-yillar).

VIII - IX asrlarda, ayniqsa, Buxoro me'morchiligida badiiy uslub rivoj topgan. XII - XIII asrlarda yirik shaharlarda shisha ishlash rivojlangan, sopolga sir berish usuli ixtiro qilingan. Afrosiyob sopol idishlarida naqsh, gul va baliq, qush kabi jonivorlarning tasvirlari ishlangan, ular har xil ranglarda sirlangan. Binokorlikda an'anaviy ganch, yog'och o'ymakorligi bilan bir qatorda g'isht qalab naqsh hosil qilish san'ati ham rivojlangan. XII asrda me'morchilikda o'yma terrakotadan, sirli g'ishtdan foydalanilgan, monumental binolarning devor, gumbazlari koshin bilan qoplanib bezatilgan, bino intererlari ganch o'ymakorligi, bo'yama naqshlar bilan ham jozibadorlashtirilgan, (masalan, Termizshohlar saroyi ana shunday ishlangan).

IX - X asrlardan girih san'ati yuksalgan, arab yozuvi bezak-naqsh darajasiga ko'tarilgan. X asrdan kufiy, XI - XII asrlardan nasx yozuvi me'morchilikda ko'p ishlatila boshlagan. IX - XI asrlarda Termizda Qirqqiz saroyi, Navoiyda Mirsaid Bahrom maqbarasi, Sulton Saodat

ansambli, Malik karvon saroyining saqlangan qismlari me'morchilikning yuksak darajaga ko'tarilganini, inshootlar badiiy hunarmandlar tomonidan jozibador bezatilganligini ko'rsatadi. Ilk o'rta asrlarda saroylar shahar qal'asidan tashqarida qurilgan bo'lsa, X asrdan boshlab saroylar shahar tarkibida barpo etilgan. Masalan, Buxoroda qal'a oldida. Urganchda shaharning bosh maydonida, Samarqandda registon maydonida). Saroy me'morchiligida yog'och konstruksiyalardan ko'p foydalanilgan. XI -XII asrlarda Samarqand, Buxoro, Urganch, Termizvaboshqayirik shaharlarhunarmandchilik markazlari sifatida shuhrat qozongan.

Somoniylar davrida amaliy-bezak san'ati, ayniqsa kulollik, shishasozlik, yog'och o'ymakorligi yaxshi suratlar bilan rivojlangan. Monumental me'morchilikka katta e'tibor berilgan, turar-joylar, hunarmandlarning ustaxonalari, saroylar, ma'muriy binolar, savdo rastalari, hammom, masjid, maqbara, minora, madrasalar quriigan. Qurilishda, asosan, pishiq g'ishtdan foydalanilgan. Ba'zan bino devorlari xom g'ishtdan, tomi - gumbazi tashqi tomondan pishiq g'ishtdan ishlangan, xom g'ishtdan ishlangan devor pishiq g'isht bilan qoplangan va mustahkamlangan.

Mo'g'ullar istilosi oqibatida ko'pgina shaharlar (ayniqsa Buxoro, Samarqand. Termiz. Urganch kabi yirik shaharlar) vayron bo'lgan. Mo'g'ullar bosqini tasviriy san'atga ham, arxitektura, amaliy-bezak san'ati rivojiga ham to'sqinlik qilgan.

Samarqanddagi qadimgi qal'a qoldiqlari

XIV asrdanme'morchilikyanarivojlanaboshlagan. Arxitekturada yangi uslub vujudga kelgan (masalan, Bayonqulixon maqbarasi). O'sha davrning me'morchilik namunalari Shohi Zinda kompleksida saqlangan. Me'morlik bilan birga naqqoshlik san'ati ham yuksalgan. Xo'ja Ahmad, Qussam ibn Abbos, Turkan oqa, Tug'luq Tekin. Amirzoda, Ali Nasafiy maqbaralari yog'och o'ymakorlik hamda koshinkorlik usullari bilan jozibador bezatilgan.

XIV asr oxirlarida Samarqandda o'ziga xos me'morchilik uslubi shakllangan. Shahrisabz qal'adan shaharga aylantirilgan, shahar devori har 50-60 m da burj bilan mustahkamlangan,

mudofaani yaxshilash maqsadida devor tashqarisi xandaq bilan o'rab olingan. Oqsaroy, Ko'k gumbaz, Shamsiddin Kulol maqbarasi. Gumbazi Sayidon, Hazrati Imom masjidi va Jahongir maqbarasi, Dor ut-tilovat, Dor us-siyodat va boshqalar monumentalligi bilan hamon diqqatga sazovordir.

Buxoro qal 'asi devorining qoldiqlari (2009-yilda bu devor la 'mirlanib, yangilangan)

Amir Temur davrida Samarqand ham baland (8 m gacha) devor bilan (8.2-rasm) o'rab olingan. Bu davrda shaharni kesib o'tadigan Buxoro - Farg'ona yo'li kengaytirilgan, savdo rastalari, timlar singari inshootlar qurish ishlari rivoj topgan.

Yirik shaharlarda arxitektura ansambllari (Samarqandda Shoxi Zinda, Registon ansambllari, Buxoroda Labi hovuz ansambli) vujudga kela boshlagan. Monumental binolar an'anaviy tarzda pishiq g'ishtdan qurilib, koshin va o'ymakorlik bilan bezatilgan. XIV asrdan kulollik yana tez suratlar bilan rivojlangan.

XIV - XV asrlarda masjidlarining hovlilari ko'p ustunli ayvonlar bilan o'ralgan (Bibixonim masjidi, masjidi Kalon), madrasalar peshtoqli qilib qurilgan. Kvadrat, to'g'ri to'rtburchak tarhli hovli atrofi ko'p ustunli ayvon va hujralar bilan o'ralgan.

Maqbaralar (masalan, Shohi Zinda) endi to'g'ri to'rtburchak yoki kvadrat tarhli yolg'iz xonadangina emas, balki markaziy zalga tutash qo'shimcha xonalardan ham iborat qilib qurila boshlangan, masalan Ishratxona yodgorligi ana shunday bunyod etilgan. Amur Temur va Ulug'bek davrlarida miniatyura san'ati yuksalgan, hunarmandlik (ayniqsa, kulollik, kandakorlik) rivoj topgan. Ahmad Yassaviy maqbarasida eshikka o'yib naqsh solingan (1397-yil).

XVI asrda arxitektura inshootlari turlari yanada takomillashgan, ko'plab jamoat binolari va inshootlar (karvonsaroylar, ko'prik, sardoba, shaharlarda hammom, tim va boshqa savdo rastalari) qurila boshlangan, monumental binolarning tarhi, qiyofasiga o'zgartishlar kiritilgan. Buxoro shahri qalin va baland (10 m gacha) devor bilan o'ralib, unda shahar darvozalari o'rnatilgan (8.3-rasm). Yirik binolarda (masalan, Mir Arab madrasasi, Xo'ja Zayniddin masjid-xonaqosi) xalq me'morligi an'alaridan foydalanilgan. monumental binolar shahar tashqarisida ham qurila boshlangan (masalan, Chorbakr nekropoli).

XVI-XVII asrlar me'morchiligida binolar konstruksiyalari yanada takomillashtirilgan.

Jome' masjidlari saroy tipida serhasham qilib barpo etilgan, guzar-mahalla masjidlari qishlik va yozlik -katta ayvonli qilib qurilgan. Madrasalar peshtoqli, keng darsxonali, minorali qilingan, hovlilari to'rt tomondan ayvon va hujralar bilan o'ralgan (masalan, Buxoro va Toshkentdagi Ko''kaldosh madrasalari (XVI asr); Sherdor Madrasasi (XVII asr), ko'p toq-gumbazli savdo rastalari va timlari, sardobalar bunyod etilgan. Binolarning tashqi bezaklarida jozibadorlik ancha susaygan, lekin binolarning intererlari ilgorigidek serhasham qilib bezatilgan.

XVII asr boshlarida Markaziy Osiyoda avj olgan o'zaro feodal nizo va urushlar. Eronning Xivaga qilgan hujumi va boshqalar arxitektura va binokorlikka ham salbiy ta'sir ko'rsatgan. Ko'pgina musavvirlar bu yerlardan Hindistonga, Boburiylar saroyiga ketishga majbur bo'lganlar.

XVIII asr oxirlaridan boshlab me'morchilik va amaliy-bezak san'ati yana rivoj topa boshlagan. XVIII asr va XX asr boshlarida an'anaviy tiplarda masjidlar (masalan, Buxoroda Bolohovuz masjidi), maqbaralar (Namanganda Xo'jamning qabri). madrasalar, karvonsaroy, timlar (Xivada Olloqulixon karvon saroyi va timi), ma'muriy binolar va saroylar (Xivada Toshhovli, Nurullaboy saroyi, Qo'qonda Xudoyorxon o'rdasi, Buxoro yaqinida Sitorai Mohi Xosa va boshqalar) qurilgan. Saroy qurilishlarida xalq me'morchiligi kompozitsiya uslublaridan keng foydalanilgan (ichkari hovli, hovuz, ko'p ustunli ayvon, sinchli imoratlar).

XVIII — XIX asrlarda monumental binolarning, ayniqsa, ichki qismlarini koshin, tosh, ganch, yog'och o'ymakorligi bilan bezatish (masalan, Xivada Pahlavon Mahmud maqbarasi, Qo'qonda Dahmai shohon va boshqalar) davom etgan. Naqqoshlikda, ayniqsa, islamiy naqshi rivoj topgan. O'ymakorlikda turli uslublar shakllangan. XIX asr oxiri XX asr boshlaridan Rossiyadan arzon mahsulotlarining keltirilishi, mahalliy sanoat va badiiy hunarmandlik rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

O'zbekiston hududining Rossiyaga qo'shib olinishi (1860 - 1880-yillar) mahalliy me'morchilikka rus uslublari ta'sirini kuchaytirgan. Yangi shaharlar reja asosida qurila boshlagan (masalan, Skobelev, hozirgi Farg'ona shahri), eski shaharlar atrofdagi bo'sh yerlar hisobiga ular ma'lum reja bilan kengaytirilgan (Samarqand, Toshkent, Andijon va boshqalar), shahar ko'chalarini ko'kalamzorlashtirishga ahamiyat berilgan. Ammo shaharlarning eski qismlari o'rta asrlardagi qiyofada qolavergan.

Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklarida XIX asr oxiri - XX asr boshlarida me'morchilikda. turar-joylar arxitekturasida mahalliy uslublar shakllangan. Farg'ona vodiysida hovlilar ishkomli, bo'yama naqshlar bilan bezatilgan mehmonxona va ayvonli qilib qurilgan. Samarqand va Buxoroda hovlilar imorat va paxsa devor bilan o'ralib, bir necha qismlarga bo'lingan, darvoza qarshisida hovuz, chorbog' bo'lishiga ahamiyat berilgan. Xorazmda hovli baland paxsa devor bilan o'ralib, uylar baland qurilgan, ustunlar o'ymakorlik naqshlari bilan bezatilgan.

XIX asr oxiri - XX asr boshlarida me'morchilikda rus rassomlarining ta'siri ham bilingan. Masalan, Sitorai Mohi Xosa saroyida kirish eshigi oldida sher haykallari o'rnatilgan,

Farg'ona xona devorlarida tabiat manzaralari ishlangan. Naqqoshlikda qush va hayvonlarning tasvirlari ko'paygan, sur'atkashlik san'ati kirib kelgan.

1920-yillarda elektrostansiyalar (Bo'zsuv), sanoat korxonalari (paxta, yog' zavodlari), maktab, kasalxona, poliklinikalar, ma'muriy bino, klublar qurilgan. Ular eklektizm, ayrimlari kons-truktivizm ruhida bunyod etilgan. Ba'zi arxitektorlar zamonaviy arxitektura shakllarini Markaziy Osiyoning an'anaviy uslublari bilan uyg'unlashtirganlar. Masalan, O'zbekiston Fanlarakademiyasi Prezidiumining hozirgi binosi (1928-y il). 1935-yilda Samarqandning bosh rejasi tuzilgan (arxitektor M. Bulatov), o'sha yillarda Toshkent, Buxoro, Farg'ona, Andijon va boshqa shaharlarning ham bosh rejalari vujudga kelgan, qishloqlarni ham plan asosida qurishga e'tibor berilgan.

1934-yilda O'rta Osiyo Industrial institutining tashkil qilinishi arxitektorlar, quruvchi-injenerlar va binokorlar yetishtirishda muhim rol o'ynagan. Ko'pgina loyihalash ilmiy-tadqiqot institutlari tashkil etilgan. Yangi shaharlar (Yangiyo'l, Chirchiq va boshqalar). yirik shaharlar tarkibida shaharchalar (Toshkent to'qimachilik kombinatining ishchilar shaharchasi, aviasozlar shaharchasi va boshqalar) bunyod etilgan. Toshkentni rekonstruksiya qilish rejasiga (dastlab 1938-yilda tasdiqlangan) ko'ra shaharning eski va yangi qismlarini uyg'unlashtirishga, ko'cha va maydonlarni ko'kalamzorlashtirishga, yangi maydonlar, xiyobon, sun'iy ko'l va fontanlar vujudga keltirishga ahamiyat berilgan.

1930-yillar jamoat binolari arxitekturasida ko'proq. konstruk-tivizm va neoklassisizm uslublari qo'llanilgan (Toshkentda Huku-mat uyi, Nizomiy nomidagi Toshkent Pedagogika instituti, Temir yoichilar Madaniyat saroyi. To'qimachilar madaniyat saroyi, 1939-yil). O'rta asr monumental va xalq me'morchiligi an'analari davom ettirilgan. Binolarning fasad va intererlarini bezashda xalq ustalari-ning ishtiroki ta'minlangan. Turar-joylar qurilishida ko'p qavatli uylarning yangi tiplari shakllana boshlagan.

1930-40-yillarda Qodiriya (1930-1936), Tovoqsoy, Chirchiq (1934-1941) GES lari, shahar va tuman markazlarida sanoat korxonalari qurilgan. 1944-yilda Arxitektura va qurilish ishlari boshqarmasi tashkil qilingan. Hozirgi Muqimiy nomidagi teatr binosi (1943-yil) qurilgan. Toshkent, Chirchiq, Yangiyo'i, Farg'ona, Samarqand va boshqa shaharlarda ko'pgina jamoat, tipovoy loyihalar asosida turar-joy binolari bunyod etilgan.

1945-yilda Farhod GESi va metallurgiya zavodi bazasida Bekobod shahri vujudga kelgan. Angren, Ohangaron, Olmaliq kabi sanoat shaharchalari, posyolkalar qurilgan. Alisher Navoiy nomli teatr binosi qurilishi O'zbekiston arxitekturasi tarixida muhim voqea bo'lgan.

1940-yillarning ikkinchi yarmidan shaharlarda katta maydon, keng ko'chalar yaratishga ahamiyat berilgan. Toshkentda Navoiy. Usmon Yusupov, Furqat ko'chalari. Xadra. Komsomol. Teatr maydonlari bunyod qilingan. 1950-yillarda klub, kinoteatr, madaniyat saroylari qurilishida

milliy me'morchilik an'analaridan (galereya, terrasa) foydalanilgan.

1950-yillarning ikkinchi yarmidan turar-joylar qurilishi keng ko'lamda davom ettirilgan. Toshkentning janubi-sharqiy qismida Chilonzor turar-joy massivi vujudga kelgan, keyinroq, boshqa turar-joy massivlari ham qurilgan. Turar-joy massivlari Samarqand, Buxoro, Farg'ona, Andijon va boshqa shaharlarda ham bunyod etilgan. Andijon. Namangan drama teatrlari. Samarqand opera va balet teatri qurilgan. Chirchiq, Yangiyoi, Angren. Yangiyer. Olmaliq kabi yangi shaharlarda ham ko'p qavatli turar-joylar barpo qilingan.

1950-yillarning ikkinchi yarmi, 1960-yillarning boshlarida Toshkentda «Toshkent» mehmonxonasi (1956), hozirgi Prezident devoni kompleksining eski binolari. Markaziy univermag, 2300 tomoshabinga mo'ljallangan San'at saroyi (1962-1964), «Paxtakor» stadioni barpo etilgan. Boshqa shaharlarda ham ma'muriy, madaniy-maishiy xizmat binolari, oliy o'quv yurtlari, maktablar, kasalxona, poliklinika binolari, savdo markazlari qurish ishlariga e'tibor kuchaygan. 1960-yillarda barpo etilgan Navoiy, Zarafshon shaharlarida ko'p qavatli uylar atrofini ko'kalamzorlashtirishga alohida ahamiyat berilgan (Navoiy shahri hududining 60 foizini ko'kalam joy, ko'l, bog'lar tashkil qiladi).

1960-1970-yillarda qurilishda yangi konstruksiyalar, yangi qurilish materiallaridan foydalanilgan, binolar monumentallashtirilgan, milliy an'analar zamonaviy arxitektura shakllari bilan uyg'unlashtirilgan. Monumental san'at asarlari (haykaltaroshlik, devoriy rasm, naqsh, koshin va parchindan hosil qilingan tasvirlar) bilan arxitektura sinteziga erishilgan.

1960-yillarda bunyod etilgan Toshkent yirik panel uysozlik kombinati, Samarqand, Buxoro, Andijon, Namangan, Chirchiq, Farg'ona uysozlik kombinatlari qurilishda progressiv metodlarga o'tishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Turar-joylarni tipovoy loyihalar asosida qurishga ahamiyat berilgan.

1966-yilda Samarqand me'morchilik va qurilish instituti ochilgan va u ham mamlakatimizga iqtidorli arxitektor kadrlar va muhandis-quruvchilar yetkazib berishga o'z hissasini qo'sha boshlagan.

1966-yilgi Toshkent zilzilasidan keyin shaharni tiklash va qurishda arxitektura yutuqlaridan, jumladan milliy uslublardan keng foydalanilgan. 1967-yilda shaharning yangi bosh rejasi tasdiqlangan. Respublika arxitektorlari, binokorlari, ayniqsa Toshkent markazini loyihalash va qurishda o'z mahoratlarini namoyish etganlar. Markaz 1966-1974-yillarda barpo etildi. Toshkentda poytaxtning bosh maydoni yaratilgan. U maydon poytaxtning turli namoyishlar o'tkaziladigan joyi bo'lgan. 1956-yilgacha «Qizil maydon» deb atalgan.

XIX asrning 60-yillarida Anhor yoqasida Turkiston general-gubernatorlari qarorgohi «Oq uy» qurilgan. 1920-yillardan keyin «Oq uy» muzeyga, harbiy maydon esa miting, parad va namoyishlar maydoniga aylantirilgan. Toshkent zilzilasidan so'ng bu bino Alisher Navoiy nomidagi kutubxona, «Bahor» konstert zali va ma'muriy binoga aylantirilgan edi. Hozirgi paytda

u binolarning o'rniga davlatimizning Senat binosi qurilib, foydalanishga topshirilgan.

Poytaxtning Bosh maydoni tubdan yangilandi, maydon hududi xalqning dam olish zonasiga aylantirildi. Maydonning bosh darvozasi sharq tomonda joylashgan. Maydonning janubida Vazirlar mahkamasi, g'arbida Senat binolari, shimoliy tomonida esa Motamsaro ona haykali va ikkinchi jahon urushida qahramonona halok bo'lgan o'zbekistonliklar xotirasiga bafishlangan me'moriy yodgorlik bunyod etildi.

Markazda qurilgan ko'pgina binolar orasida muzey (1970), vazirliklar joylashgan avvalgi 19 qavatli vazirliklar binosi (2006-2007-yillarda yangidan rekonstruksiya qilinib, bir necha qavatli olib tashlandi va badiiy ifodasi bilan Bosh maydonga uyg'unlashtirildi). Matbuot uyi, ma'muriy bino (1999-yilda rekonstruksiya qilinib, zamonaviylashtirilgan hozirgi Vazirlar mahkamasi binosi). «Zarafshon» restorani diqqatga loyiq.

Toshkentda yangi prospektlar, maydonlar, rekonstruksiya qilingan bosh maydon atroflarida 4 qavatli turar-joylar, ko'p qavatli jamoat binolari bilan bir qatorda 9 qavatli turar-joy binolari, ko'p qavatli maktab. bolalar bog'chalari va yashilari, mehmonxonalar («O'zbekiston», «Turon»), sirk, bosh univermag va boshqalar qurilgan. Farg'onada markaziy univermag, Samarqandda «Inturist» mehmonxonasi, Navoiyda «O'zbekiston» kinoteatri, «Flora» restorani, Buxoroda pedagogika instituti, mehmonxona binosi va hokazolar barpo etilgan. Me'morchilik birmuncha taraqqiy qilgan, qurilishda estetik sifatga ahamiyat berilgan.

1977-yil 7-noyabr arafasida foydalanishga topshirilgan Toshkent metropolitenining bekatlari arxitekturasida va badiiy bezalishida monumental dekorativ va amaliy san'atning milliy an'analari o'z aksini topgan.

Keyingi yillarda tasviriy san'atda turli badiiy uslublar kuchaydi. Monumental jamoat binolari va turar-joylar qurilishining keng ko'lamda davom ettirilishi, binolarning estetikasiga nisbatan oshgan talab arxitektorlar bilan rassom, haykaltaroshlar hamkorligi kuchayishini taqozo etdi. Maydonlar haykallar bilan. yirik binolarning fasad va intererlari rassomlik, haykaltaroshlik asarlari, naqshlar bilan bezatildi, ayrim yirik eski binolar rekonstruksiya qilindi va bezatildi (masalan, O'zbekiston xalqlari tarixi muzeyi binosi). Rassomlar arxitektorlar bilan hamkorlikda ishlab yaratgan mozaik panno. devoriy rasmlar ko'pgina binolarni serhasham qildi. Qadimdan xalq ijodining keng tarqalgan sohasi — o'ymakorlik (ganch, yog'och, tosh, qisman suyak o'ymakorligi) davr talabiga muvofiq yangi namunalar bilan boyitildi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillik sharofati bilan o'z taraqqiyotining yangi davriga kirdi. Xalqimiz o'zining boy tarixiy, madaniy va ma'naviy merosiga ega bo'ldi. Arxitektura yodgorliklarini o'rganish. ta'mirlash va restavratsiya qilish ishla'i san'ati rivoj topdi.

Samarqand shahrining 2750 yillik, Buxoro, Xiva va Termiz shaharlarining 2500 yillik, Shahrisabzning 2700 yillik, Toshkent shaharlarining 2200 yillik, Marg'ilon shaharining 2000 yillik yubileyleri nishonlandi. Buyuk sohibqiron va atoqli davlat arbobi Amir Temur, jahonga

mashhur Alisher Navoiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali-ibn Sino, al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Marg'inoniy, Imom al-Buxoriy, Bahouddin Naqshbandiy, Abduxoliq G'ijduvoni, Najmiddin Kubro, Imom al-Moturdiy, Jaloliddin Manguberdi singari vatandoshlarimizning qadamjolari zamonamizdan kelajak avlodlarga meros bo'lib qoladigan darajada yangilandi. 2007 yilda Islom madaniyatining poytaxti deb tan olingan Toshkent shahrida milliy bezakchilik san'atini o'zida jamlagan «Hastimorn» masjidi bunyod etildi.

Zamonaviy materiallar va konstruksiyalar asosida, milliylikni o'zida jo etgan, umumiylik bilan uyg'unlashgan ko'plab turar-joy, jamoat hamda sanoat binolari va inshootlari qurildi. Mamlakatimizda yuksak me'morchilik san'ati darajasida akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari, maktablar, sport inshootlari yaratildi. Ko'plab maydonlar, yam-yashil bog'-rog'lar, oromgohlar xalqqa in'om etildi. Yangi-yangi ishlab chiqarish korxonalari, zavodlar, fabrikalar ishga tushdi. Gidrotexnika, elektroenergetika singari inshootlar bunyod etildi, yangi yo'nalishdagi avtomobil yo'llari, temiryo'llar, ko'priklar, estakadalar va ko'plab boshqa xildagi inshootlar sifatli qurilib, foydalanishga topshirildi.

O'zbek milliy me'morchiligining tarixiy rivojlanishini chuqurroq o'rganish uchun qadimiy shaharlardan Samarqand, Buxoro, Xiva va mamlakatimiz poytaxti — Toshkentning me'morchiligi bilan batafsilroq tanishishni maqsadga muvofiq deb topdik. Shuning uchun ushbu darslikda. Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent shaharlarining arxitekturasini to'g'risida alohida - alohida to'xtalib, ko'proq ma'lumotlar berishga, me'morchilikning o'rganilgan va o'rganilayotgan qirralarini yoritishga harakat qildik.

Ismoil Somoniy maqbarasi. Markaziy Osiyo aholisiga islom dinini qabul qildirilishi, Somoniylar davrida uni davlat dini sifatida shakllanishi va mahalliy xalq uchun uni e'tiqodga aylantirilishi arxitektura ham, binokorlik ham o'z aksini topgan.

Ko'plab monumental binolar, diniy inshootlar, karvonsaroylar, jamoat binolari qurila boshlangan. Shaharlar va aholi punktlarida masjidlar, madrasalar barpo etilishi rivojlangan. Jome' masjidlar oldida azon aytish uchun minoralar tiklangan. Turar-joy binolari qurish ishlari ham ma'lum tarzda rivoj topgan. Bu binolar qurilishida sinchli konstruksiyalar ishlatilgan. Bino va inshootlarning yog'och elementlari (ustun, eshik, shiftlar) o'ymakorlik, sir berish yo'llari bilan pardoqlangan.

Monumetal inshootlar barpo etishda avvallari xom g'ishtlar, keyinchalik esa pishgan g'ishtlar ishlatilgan. Binolar arxitekturasida gumbaz, ravoq va peshtoqli konstruksiyalar qo'llanila boshlagan. Bu konstruksiyalar, asosan ganch qorishmalari asosida pishgan g'ishtdan tayyorlangan. Gumbazsimon tomyopma konstruksiyalaridan foydalanish juda ham rivojlangan.

O'sha davrdan hozirgacha saqlanib kelinayotgan katta ahamiyatga ega bo'lgan nodir va noyob inshootlardan - me'moriy yodgorliklardan biri bu Ismoil Somoniy maqbarasidir

IX- XII asrlarga mansub noyob arxitekturayodgorligi - Ismoil Somoniy maqbarasining umumiy ko 'rinishi (2007-yil)

Agar Buxoro shahrining me'moriy yodgorliklarini o'rganmoqchi bo'lsangiz, ishni Ismoil Somoniy maqbarasi (IX-XII asrlar) bilan tanishishdan boshlang desak xato bo'lmaydi. Ushbu maqbara Buxoro Arkining g'arb tomonida, undan uzoq boimagan yerda joylashgan.

Ismoil Somoniy maqbarasi jahon me'morchilik va binokorlik maktablarining noyob asari hisoblanadi. Tengi yo'q bu arxitekturaviy yodgorlikni arxitektorlar va binokorlar faxr bilan tilga oladilar, tarixchilar yaratilishini o'rganadilar. san'at ahli esa uning tasvirlarini turli xil buyumlarda sevib aks ettiradilar.

Ismoil Somoniy maqbarasi IX asrda Buxoroda me'morchilik san'ati, binokorlik texnikasining naqadar yuksalganligini va rivojlanganligini ko'rsatadi. Ana o'sha davrdan boshlab binokorlikda yuqori sifatli pishgan g'isht, albastrli qorishmalar ishlatilgan.

Ushbu nodir obidani tiklashgacha bo'lgan davrda Buxoroda matematik bilimlar, xususan geometriya juda yaxshi rivojlangan.

Professor M.Bulatov tomonidan uni barpo etishda qo' Uanilgan handasa qoidalari va qonuniyatlarini o'rganish asosida doktorlik dissertatsiya yozilganligi ham bejiz emas. Hali inshootning o'rganilmagan qanchadan-qancha qirralari, qonuniyatlari, qoidalari, qurilish usullari bor. Bu yog'i yoshlarga, kelajak mutaxassislariga havoladir.

Yuksak professional darajada barpo etilgan bu tarixiy yodgorlik o'sha davrdagi eng tajribali quruvchilarni, eng qobiliyatli me'morlarni loyihalash va qurilish usullari bilan qurollantirganligi, ularning bilim va malakalarini nechog'lik oshirganligi sir emas.

Ismoil Somoniy maqbarasi markazlashma inshoot bo'lib, uning asosiy hajmini to'rt devori qo'tarilgan sari bilinar-bilinmas yengil qiyshaytirilgan kub va fazoviy gumbaz tashkil qiladi.

Devor kvadratlari bilan gumbazni tutashtiruvchi konstruksiya inshootning o'ziga xos jihatlaridan hisoblanadi. Maqbaraning barcha fasadlari bir xilda bajarilgan. Devorlar ichkari va tashqi tomondan bezakli qilib yuqori sifatli pishgan g'ishtdan bejirim terilgan, qurilishda o'ymakorlik usullaridan ham foydalanilgan

Dekorativ g'isht terimi inshootga yengillik ifodasini baxsh etgan. Kirish eshik proyomlari strelka shaklidagi arka ko'rinishida bajarilgan. Bu yechimlar, ayniqsa, strelkali arka va gumbazli tom konstruksiyalari. keyingi davrda nafaqat Buxoro me'morchiligida, balki butun Markaziy Osiyo me'morchiligida ham ko'p ishlatilgan.

Zaruriyati tug'ilgan gumbazli yopmalarni ishlatishning ijobiy tomonlari ko'pdir. Ulardan biri shundan iboratki. o'sha davrda uzoq vaqtga chidaydigan konstruksiyalarning egilish qismlarida ham yaxshi ishlaydigan temirbetonga o'xshagan buyum va konstruksiyalar deyarli mavjud bo'lmagan. Shu sababli ham torn yopma shunday ko'rinishda bajarilganki, u shakl bo'yicha bunyod etilgan har qanday konstruksiya asosan siqilishga ishlagan.

Natijada inshootlarning proyomlari ko'rsatkichli arka shaklida, torn yopmalari esa gumbaz shaklida g'isht terimidan mustahkam qilib tiklangan.

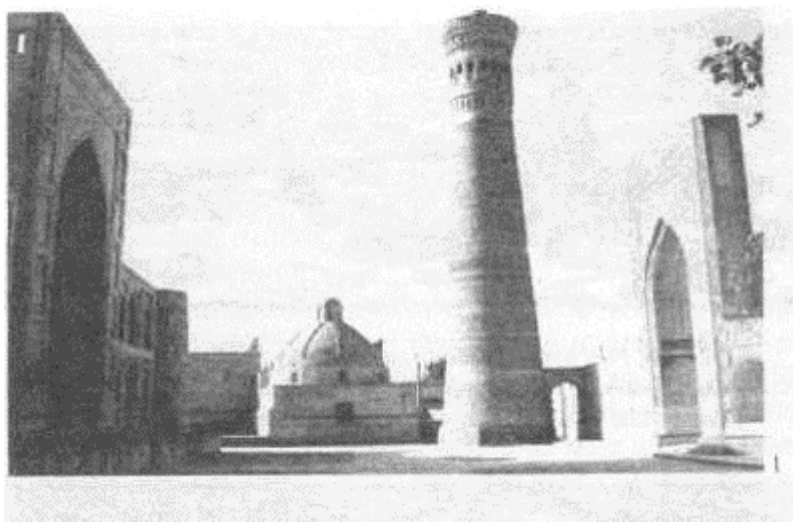
Boshqa tomondan, quruq va issiq iqlimli. quyoshning katta radiatsiyasi yerga tushadigan sharoitda gumbazli yechim samaralidir. Quyosh nuri gumbazli tomning faqat qaysidir bir bo'lakchasiga tik tushib, o'sha qisminigina ko'p isitadi; shu vaqtda gumbazli yopmaning qolgan qismlariga radiatsiya tik tushmaydi va torn ko'p isimaydi. Gumbazli yopmaning uchinchi jihati shundan iboratki, bunday sirtidan issiqlik tez ketib. torn tezda sovuydi. Shamol esganda esa, bu jarayon yana ham intensivlashadi.

Ismoil Somoniy arxitekturaviy yodgorligi XI asrdan ortiq vaqt ichida yaxshi holda saqlanib qolgan. U jahon arxitekturasining takomillashgan asari, «Sharqning me'moriy durdonasi» degan nomlar bilan ham ataladi. Yodgorlik arablargacha bo'lgan davr an'anasi asosida bajarilgan bo'lsada, u nafaqat Buxoroda, balki Markaziy Osiyo me'morchiligida ham yangi stil, yangi shakl va yangi yechimlarni yaratishning keyingi taraqqiyotini aniqlab bergan.

Minorai Kalon. Buxoroning belgisi hisoblangan Minorai Kalonning barpo etilish vaqti va Rabot Malik karvonsaroyining qurilish davri Qoraxoniylar davriga to'g'ri keladi. Tarixdan ma'lumki, X asrning ikkinchi yarmida Somoniylarga qarshi turk g'ulomlaridan iborat harbiy boshliqlar ishtirokida fitna va qo'zg'olonlar boshlanib ketgan. Natijada 996-yilda turklar Buxoroda qo'zg'olon ko'targanlar va bu yerni egallaganlar. 999 yilda Nasr tomonidan shaharni egallab olinishi Movarounnahrda Qoraxoniylar hukmronligini o'rnatgan. Ular 1141 yilgacha davlat boshida turganlar.

Buxoroda 1127-yilda bunyod etilgan Minorai Kalon jahon me'morchiligining, me'moriy - muxandislik san'atining yuksak cho'qqiga chiqqan asarlaridan hisoblanadi Keyinchalik buyerde Poyi Kalon me'moriy ansambli shakllangan

Minorai Kalon Buxoro shahrining qiyofasini belgilab bergan va hozir ham u Buxoroning belgisidir. Minoraga noyob shakl berilgan bo'lib, poypeshi qirrador, tanasi konussimon shaklda, yuqoriga qarab toraya boradi; muqarnasli qafasa bilan tugaydi. Balandligi 50 m (ba'zi adabiyotlarda 46 m, ba'zi manbalarda 47 m degan ma'lumotlar keltirilgan), devorlarini qalinligi 0,8-0,9 m. poydevor chuqurligi 10 m gacha ketgan. Poypesh qismida inshootning doira diametri 9 m ni tashkil etadi. Minora ichidagi 105 pog'onadan iborat boigan aylanma zina - rotunda orqali uning tepasiga chiqiladi. Minoraning tepasida ichidagi zinapoyani yoritish uchun 16 ravoqli darchalar o'rnatilgan, ular orqali atrofni kuzatish mumkin. Uning ustida esa bosqichma-bosqich chiqarilgan karniz ishlangan.

Poyi Kalon me 'moriy ansamblining ko'rinishi.

Minoraning o'zagi ham, bezagi ham chorsu g'ishtdan (27x27x4-5 sm) terilgan. Bezak g'ishtlar turli shakllarda yo'nilib, sirti silliq pardozlangan. Ustma-ust joylashgan turli xil geometrik shakldagi bejirim halqalar g'ishtin dandanalar bilan hoshiyalangan. Bezaklar orasida tarixiy va diniy mavzudagi kufiy yozuvlar uchraydi. Muqarnas ostidagi moviy rang sirkor halqa keyinchalik to'kilib ketgan.

Minorai Kalon Buxoro arxitektura yodgorliklari ansamblida markaziy o'rinni egallaydi.

Minorai Kalon qadimiy minoralar o'rtasida alohida o'ringa egadir. Ushbu noyob inshootdagi shakllarning o'zaro monandligi, mutanosibligi, geometrik uyg'unlik, ajoyib ko'rk va mahobatlilik unga chinakam go'zallik bag'ishlaydi. Puxta g'ishtlarga jilo berilib, mustahkam terilgan. Geometrik qoidalarga to'la rioya qilingan holda chiroyli va har tomonlama puxta ishlangan ushbu minora Buxoro me'morchilik maktabining noyob asarlaridandir.

Kalon minorasi baland bo'lishiga qaramay o'tgan IX asr davomida ro'y bergan ko'plab yer silkinishlarga qarshilik ko'rsatib kelgan. U keyingi davrda dastlab 1924-yilda (tanasi va muqarnaslari) ta'mirlangan. Yer ostida qolib ketgan qismi 1960-yillarda ta'mirlangan. Ustuvorlik siri inshoot konstruksiyasining to'g'ri tanlanganligi. poydevor konstruksiyasi hamda g'isht

terimini sifatli, zilzilbardosh yechim qabul qilinganligidir. Minora Kalon masjid bilan balandlikdagi o'tish joy; orqali tutashtirilgan. Minora poyida noyob me'moriy ansamblar - Masjidi Kalon, Mir Arab madrasasi hamda XX asrda tiklangan amir Olimxon madrasasi joylashgan. Ular barchasi birgalikda yaxlit Poyi Kalon me'moriy ansamblini tashkil etadi. Mir Arab madrasasining orqasida Toqi Zargaron (tillachilar bozori), uning yonida esa Ulug'bek hamda Abdulazizxon madrasalari salobat to'qib turibdi. Toqi Zargarondan janubga qarab shahar arxitektura yodgorliklarini joylashishi davom etgan.

Minorai Kalon inshooti masjid huzuridagi minora sifatida xizmat qilmagan, u kuzatuv minorasi vazifasini bajargan. Chingizxon lashkarlari va rus qo'shinlari hujumlaridan keyin ushbu inshoot turli yillarda joriy ta'mirlangan va restavratsiya qilingan.

Ismoil Somoniy va Minorai Kalon arxitektura inshootlarini behuda «Sharqning me'moriy durdonalari» deyishmaydi. Ularning har ikkalasi ham takrorlanmasvanoyobme'moriyobidalaridir, eng yaxshi arxitektura va binokorlik san'atlaridandir.

Minorai Kalon bunyod etilgan davrda Rabot Malikda (hozir u joy Navoiy viloyatiga o'tgan) qurilgan karvonsaroy ham monumental arxitektura yodgorliklaridan biridir. Karvonsaroy inshooti bejirim, bezakli va naqshinkor yaratilgan. Uning old fasadida jilo berilgan yirik g'ishtlar ishlatilgan, devorlari puxta qilib terilgandir.

II-2. O'zbekiston mustaqillik davri me'morchiligi.

1991-yil 31-avgustda O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi qo'lga kiritilgach, hayotning barcha jabhalarida tub o'zgarishlar ro'y berdi. O'tgan qisqa vaqt ichida O'zbekistonda asrlarga tatigulik bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi.

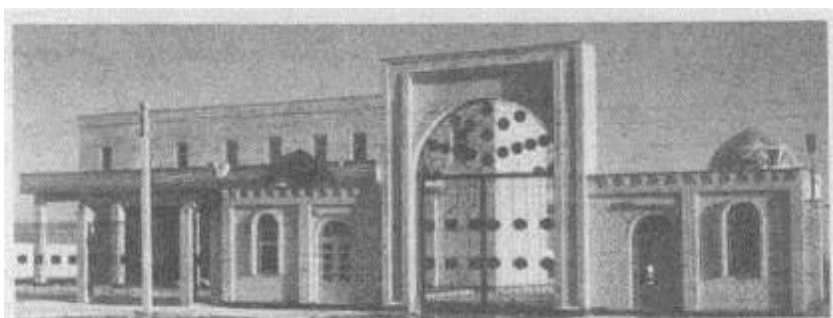
2002-yilda Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan «Shaharsozlik» kodeksi kuchga kirdi. 2003-yilda kapital qurilish sohasida ham islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, 2003-yil 6-mayda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kapital qurilishda iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirishning asosiy yo'nalishlari to'g'risida» gi farmoni, shunga muvofiq Vazirlar Mahkamasining qator qarorlari qabul qilindi va qurilish tizimi mexanizmi tubdan o'zgartirildi. Qurilish mexanizmi rivojlangan demokratik mamlakatlardagidek, toia shartnomaviy narxlarga o'tib, inshootning asosidan boshlab, uni jihozlash va ishga tushirish tanlov savdolari g'oliblari bo'lgan pudratchi tashkilotlar zimmasiga yuklatiladi. «Yagona buyurtmachi xizmati-injiniroing» kompaniyalari tashkil qilindi.

Mustaqillik yillarida 135 ming ga yangi yerlar o'zlashtirildi, 1138 km dan ortiq xo'jaliklararo kanallar tortildi, 414 ta gidrotexnik inshootlar va nasos stansiyalari qurildi Hajmi 600 mln m³ ni tashkil etgan Arnasoy suv ombori qurib bitkazildi. Hajmi 200 mln m³ bo'lgan Rezaksaroy suv ombori bunyod etildi. Talimarjon GRES qurildi, ko'plab irrigasiya inshootlari

barpo etildi. Qo'ng'iro't soda zavodi qurildi. Asaka shahrida 1996-yilda O'zbekiston tarixida ilk bor «O'zDEU avto» avtomobil zavodi qurilib ishga tushirildi 1997-yilda Buxoro neftni qayta ishlash zavodi, keyinroq «Sho'rtangazkimyo» majmuasi, «Ko'kdumaloq» va «Sho'rtan» kompressor stansiyalari kabi o'nlab zamonaviy arxitekturadagi yirik sanoat korxonalari qurilib, foydalanishga topshirildi. Paxta tozalash zavodlari qurilishlari avj olib ketdi

Qo 'ng 'irot soda zavodining umumiy ko 'rinishi

Milliy yo 'sinda qurilgan Yangiyo 7 paxta zavodining darvozaxonasi

«Qobul-Farg'ona Ko LTD», «Bursel-Tashkent-Tekstil», Jizzaxda «UzEKSAYD», Jalolquduq tumanida «Oyim tekstil», Shahrixon tumanida «Anteks». Qashqadaryoda «QashTEKS», «Oqsaroyto"qimachi» singariqo'shmakorxonalar, «Baytekstidjaret» chet el korxonasi, «Alesta-Glass» sho'ba korxonasi, «Tashtekstil», «To'rtko'ltekst», «Ay Demir tekstil» va boshqa ko'plab chiroyli, ixcham to'qimachilik va yengil sanoat korxonalari yaratildi. To'qimachilik, pardozlash va tikuv ishlab chiqarish korxonalaridan iborat zamonaviy to'qimachilik komplekslari barpo etildi.

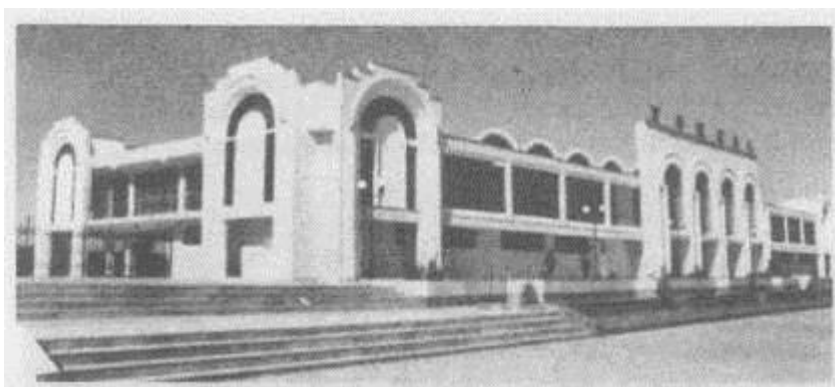
Qo'shni davlat hududidan o'tgan 423 km li temir yo'li o'rniga «Navoiy-Uchquduq-Sultonuzdag-Nukus» temir yo'li (358,1 km) Amudaryo ustidagi zamonaviy ko'prigi bilan birga qurilib, 2004-yil mart oyida foydalanishga topshirildi.

Amudaryo ustida barpo etilgan zamonaviy ko'priq

Yangi zamonaviy temir yo'l qurilishi tufayli respublika ichida yuk tashish harajatlari hisobidan yiliga 20 mln AQSh dollaridan ortiq, xalqaro yuk tashish inobatga olinadigan bo'lsa, 36 mln AQSh dollaridan ortiq mablag' tejalib qolinmoqda. «Uchquduq-Misken-Sultonizdag» temir yo'l tarmog'ida milliy va zamonaviy me'morchilik uslublari asosida infrastruktura obyektlari qurilib, ishga tushirildi. «Tashguzar-Boysun-Qumqo'rg'on» temir yo'l tarmog'i qurildi, bu esa janubiy mintaqalarning rivojlanishiga katta turtki bo'ldi va mamlakatimiz temir yo'l mustaqilligini mustahkamlashga katta hissa qo'shdi. Bu temir yo'lning loyihaviy uzunligi 221,6 km ni tashkil etadi. Tog'li noqulay va murakkab sharoitdan, balandlik va egriliklardan o'tgan yo'lning umumiy uzunligi 123 km ni tashkil etadi. Bu muhandislik inshooti tog'li hududlarda qurilgan O'zbekistondagi birinchi temir yo'l sifatida tarix sahifalariga bitildi.

O'zbekiston temir yo'llari bo'ylab ko'plab inshootlar yangilandi, infrastrukturalar zamonaviylashtirildi.

Termiz shahrining yangi temir yo 7 vokzali

Guliston shahrining zamonaviy temir yo'l vokzali

Mustaqillik yillarida zamonaviy va ravon sement-beton qoplamali yo'llar 21 km ga, asfalt-beton qoplamali yo'llar 1553 km ga, qora qoplamali yo'llar 353 km ga uzaytirildi. "Toshkent-O'sh" avtomobil yo'lining «Qamchiq» va «Rezak» devonlarida 2,5 km li tunnellar turgan holda, yo'llarning 94-214-kmlari qayta qurildi

Tog'lardagi egri-bugri, qiya avtomobil yo'llari

«Toshkent-Termiz» avtomobil yo'lidan jami 135 km ta'mirlandi. «G'uzor-Buxoro-Nukus-Beynov» xalqaro avtomobil yo'lining «Qo'ng'iro't-Beynov» oralig'idagi 348 kilometri yangidan qurildi. «Toshkent-Chorvoq dam olish zonasi» yo'nalishida 100 km li yo'l zamonaviy talablar asosida qayta qurildi. Chirchiq daryosi ustiga uzunligi 232 m ni tashkil etgan ulkan ko'priq, 72 m li yoM o'tkazgich barpo etildi. 1991-2006-yillarda 290 joyda jami uzunligi 9642 m bo'Mgan ko'priklar va yo'l o'tkazgichlar qurildi, 412 joyda - 10325 m bo'Mgan ko'priklar qayta qurildi va ta'mirlandi.

Binolar va inshootlarni zamonaviy arxitektura talablari asosida barpo etishda tarkibiga 70 dan ortiq yirik, o'rta va kichik korxonalarining birlashishi asosida tuzilgan «O'zqurilish materiallar» aksiyadorlik kompaniyasini o'rni alohida ahamiyatga ega bo'ldi. Hozirgi vaqtda kompaniya korxonalarida 100 dan ortiq nomdagi qurilish materiallari ishlab chiqarilmoqda Sement, ohak, gips, shifer, shisha, torn materiallari, quruq aralashmalar, gips karton, keramik plitkalar, marmar va boshqalar shular jumlasidandir.

Sement ishlab chiqarish yiliga 5,1 mln tonnaga yetdi. Mamlakatimizda 40 tadan ortiq marmar, 16 ta granit, 5 ta gabbro, 1 ta travertin konlari mavjuddir. Ularning umumiy zahirasi 80 mln m³ dan ortiq bo'lib, hozirgacha izlab topilgan konlardagi mahsulot 100 yildan ortiq vaqtga yetishi aniqlangandir.

Mustaqillik qo'lga kiritilgandan keyin milliy me'morchilik va shaharsozlikning rivoj

lanishiga ham keng y o' liar ochildi. Arxitektura va shaharsozlik masalalariga katta ahamiyat berilib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 30-avgustdagi 165-sonli «Shaharlar, shaharchalar va qishloq aholi punktlarining bosh rejalarini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonlarini takomillashtirish chora - tadbirlari to'g'risida»gi qarori chiqdi.

Bunga javoban mamlakatimizda loyihalash va loyihalash ilmiy -tadqiqot institutlarida me'morlar va muhandislarning ijodiy faoliyati yanada rivojlanib ketdi. «Toshkentboshplan» LITI da Toshkent shahri va uning tevarag - atrofini 2015-yilgacha rivojlantirishning bosh reja sxemasi ishlab chiqildi (13.13-rasm). Shuningdek, Toshkent viloyati shaharlarining rejaviy sxemasi tuzildi. Toshkent viloyati tumanlarining 2020-yilgacha qurilish bosh rejasining sxemasi ishlab chiqildi. Chimgan - Chorvoq dam olish zonalarining rivojlanish sxemalari (13.14-rasm), Samarqand shaharining 2025 yilgacha(J. 75-rasm) vaviloyatdagi 3 tashaharning rivojlanish bosh rejalarini ishlab chiqildi, shu viloyatdagi 980 ta qishloq aholi hududi bosh rejalar va sxemalar bilan ta'minlandi. «O'zshaharsozlik LITI» tomonidan Namangan. Navoiy, Qo'qon, Termiz va boshqa ko'plab shaharlarning ham bosh rejalarini ishlab chiqildi va amaliyotga tadbiiq etilmoqda.

Toshkent shahri bosh rejasining sxemasi

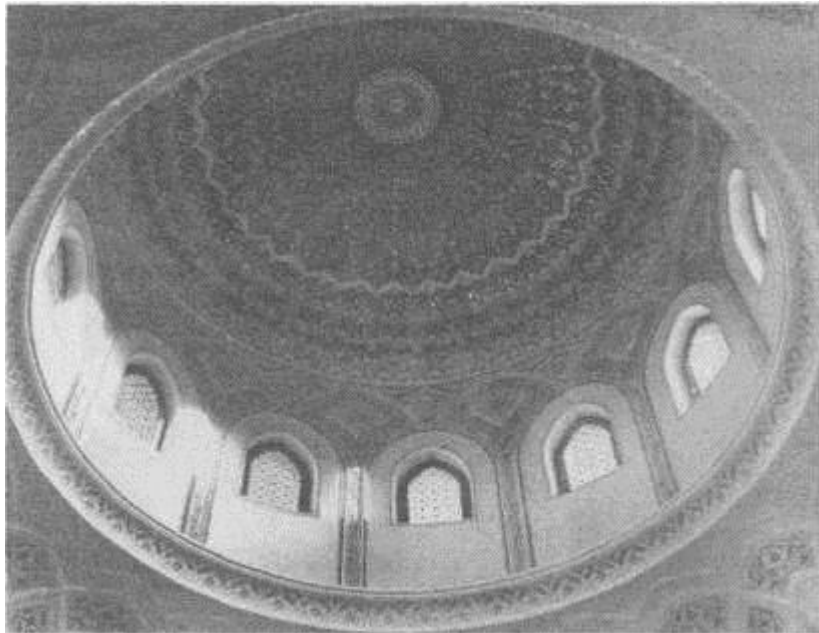
Samarqand shahrining 2025-yilgacha mo'ljallangan bosh rejasi

Mustaqillik sharofati bilan matnlatimiz rahbariyati siyosatida millat o'zligini anglash manbai bo'lgan ulug' ajdodlarimizning ma'naviy merosiga e'tibor kuchaydi. Tarixiy shaharlarda ulkan restavratsiya ishlari amalga oshirildi. Samarqandda Bibixonim, Buxoroda Kalon masjidlari, Termizda Sulton Saodat diniy ma'muriy ansambli ta'mirlandi. Qarshi, Shahrisabz, Xiva, Qo'qon, Toshkent, Termiz, Navoiy va boshqa shaharlarda ham restavratsiya ishlari rivojlanib ketdi. Toshkent shahrida tarixiy Baroqxon mad-rasasi joylashgan hududda milliy uslubdagi ulug'vor inshoot -Hazrati Imom arxitekturaviy ansambli xalqimizga taqdim etildi Ta'kidlash joizki, ushbu yangi masjid binosi atigi 100 kun ichida qurib bitkazildi.

YUNESKO ning butun insoniyat uchun bebaho bo'lgan tarixiy shaharlari ro'yxatidan o'rin egallagan Buxoro va Xiva shaharlari qatoriga Samarqand va Shahrisabz kiritildi. 2007-yilda Toshkent shahri islom madaniyatining poytaxti deb e'lon qilindi.

Toshkentda milliy uslubda yangi qurilgan Hazrati Imom masjidining umumiy ko'rinishi (2007-yil)

Milliy uslubda baraban shaklida bajarilgan proyomli gumbazning ichki ko'rinishi

Hazrati Imuni musjidi kompleksidagi milliy uslubda isitiumgan zamonaviy binoning umumiy ko'rinishi

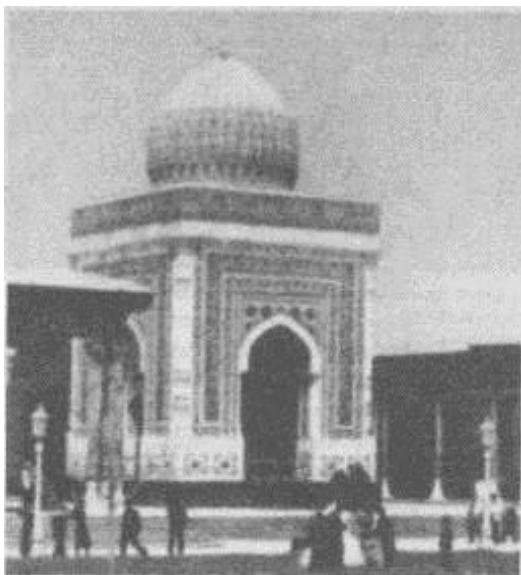
Toshkent, Shahrisabz va Samarqand shaharlariga Amir Temur haykallari o'rnatildi Imom al-Buxoriy, al-Farg'oniy, al-Moturdiy, al-Marg'inoniy, at-Termiziylarga bag'ishlangan me'moriy majmualar, Toshkentda «Shahidlar xotirasi» yodgorligi va boshqa obidalar barpo etildi. Bu inshootlarning bunyod etilishida an'anaviy shakllar(arka,qobiqlihajm,gumbazvahokazo)qo'llanildi va rivojlantirildi, bog'-rog'lar yaratish san'ati takomillashdi, arxitektura va san'atning tarixiy an'anaviy bog'liqligi rivoj topdi (ornamentli pardozlash, fasadlarga plastik ishlov berish, ganch, yog'och o'ymakorligi va hokazo).

Samarqandshahrida o'rnatilgan Amir Temur haykali

1988-yili Umumjahon islom madaniyatiga ulkan hissa qo'shgan buyuk alloma Imom al-Buxoriy tavalludining 1225 yilligini nishonlandi. Shu munosabat bilan Prezidentimizning tashabbusi va rahbarligida, Poyariq tumanining Xo'ja Ismoil, Eski Xartang qishlog'ida qo'nim topgan allomaning qadamjoylarida milliy uslubdagi ulkan majmua bunyod etildi

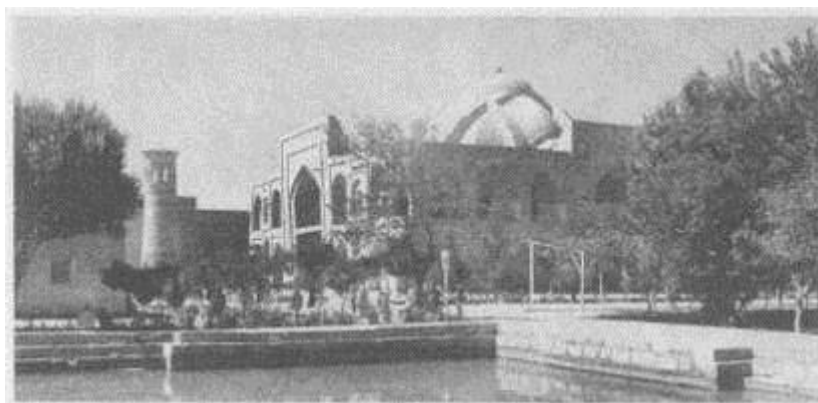
2005-yilda Shohi Zinda, Bibixonim majmualari orasidagi buyum bozori o'rnida

obodonlashtirilgan yangi xiyobon tashkil etildi. Samarqand viloyat hududida joylashgan boshqa tarixiy, me'moriy obidalarga ham, katta hajmdagi ilmiy izlanishlar va ta'mirlash ishlari olib borildi.

Imom al-Buxoriy me'moriy majmuasi ichidagi maqbara

Buxoro viloyati hududida 2003-yilda buyuk alloma Abduxoliq G'ijduvoniyning 900 yillik yubileyi nishonlanishi munosabati bilan GMjduvon shahri markazi hamda allomaning me'moriy majmuasi, shuningdek, buyuk pir Bahouddin Naqshbandiy va ul zotning volidasi Orifa ona ziyoratgohlari qaytadan ta'mirlandi va atrof hududlar obodonlashtirildi

2003-yilda ta'mirlangan Bahouddin Naqshbandiy me'moriy majmnasining katta hovuz tomonida ko'rinishi

*2003-yilda bunyodetilgan milliy uslubdagi ayvonlardan birining
naqshli shifti*

Buxoro shahrining 2500 yillik yubileyi o'tkazilishi munosabati bilan shahardagi 52 ta tarixiy yodgorlik ta'mirlandi. Jumladan, Registon maydoni qaytadan obodonlashtirildi. Poyi Kalon me'moriy majmuasi, Toki Sarrafon, Toqi Telpakfuro'shon, Toqi Zargaron, savdoga, hunarmandchilikka mo'ljallangan toqlar va boshqalar qayta ta'mirlanib, hozirgi vaqtda Buxoroning eng gavjum hududlaridan biriga aylantirildi. «Fitrat», «Istiqlol» nomli bog'lar barpo etildi. Somoniylar istirohat bog'i qayta o'zlashtirilib foydalanishga topshirildi. Xotira xiyoboni tashkil etilib, Motamsaro ona haykali o'rnatildi. Yetti pir silsilasiga kiruvchi Xoja Orif Moxitobon ar-Revqariy, Xoja Maxmud Anjir Fag'naviy, Xoja Ali Romitaniy, Xoja Muhammad Boboyi Samosiy, Xoja Said Amir Mirkulol kabi mutafakkir ulamolar va avliyolarning ziyoratgohlari milliy me'morchilik uslublari asosida ta'mirlandi.

Surxondaryoda «Alpomish» dostoni yaratilganligining 1000 yilligi. Termiz shahrining 2500 yilligi nishonlandi. Bunday tadbirlar tufayli viloyatdagi al-Hakim at-Termiziy, Qirqqiz, Sulton Saodat majmualari, Kokildor Ota xonaqohi, Imom Iso at-Termiziy maqbarasi, Qoratepa. Fayoztepa kabi Budda ehromlari ta'mirlandi, yangi-yangi inshootlar tiklandi

Termiz shahrida milliy uslubdu bunyud elilgan tarix muzeyi binusi

Farg'onada Marg'ilonning 2000 yillik yubileyi nishonlandi, al-Farg'oniy oromgohi barpo

etildi, ko'plab zamonaviy binolar va inshootlar yaratildi, tarixiy yodgorliklar ta'mirlandi

«Sharq gavhari» deb tan olingan Xiva shahrining 2500 yilligi Jaloliddin Manguberding 800 yillik yubileyi va «Avesto» ning 2700 yilligi nishonlandi.

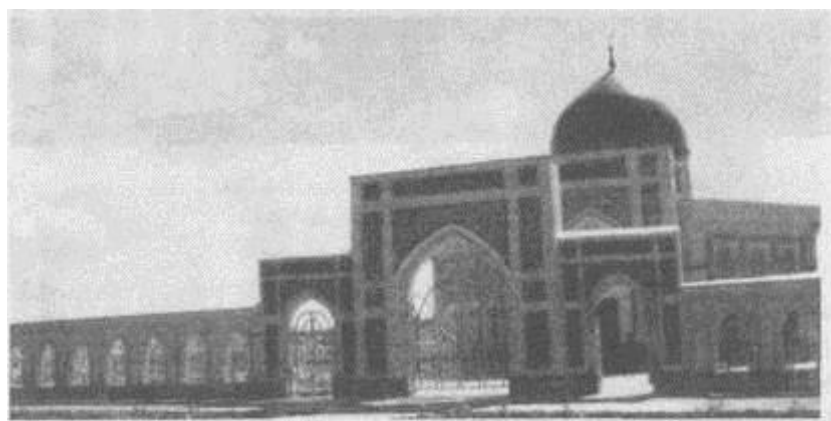

Quva shahri. Yangi qurilgan al-Farg'oniy me'moriy ansambli

. Ichan qal'a muzey - qo'riqxonasining umumiy ko'rinishi

Navoiy viloyatida «Qosim Shayx» tarixiy majmuasi, «Mir Said Bahrom» maqbarasi, Chashma, «Sardoba», «Mavlon Orif Dexgorroniy», «Shohimardon» tarixiy yodgorliklari, «Oqmachit», «Toshmachit», «Karvonsaroy» va boshqa tarixiy yodgorliklar qayta ta'mirlandi, 2006-yilda «Xotira maydoni» tashkil etildi, Navoiy shahrida yangi Jome masjidi qurilib foydalanishga topshirildi

Navoiy shahrida bunyod etilgan Jome masjidining umumiy ko'rinishi

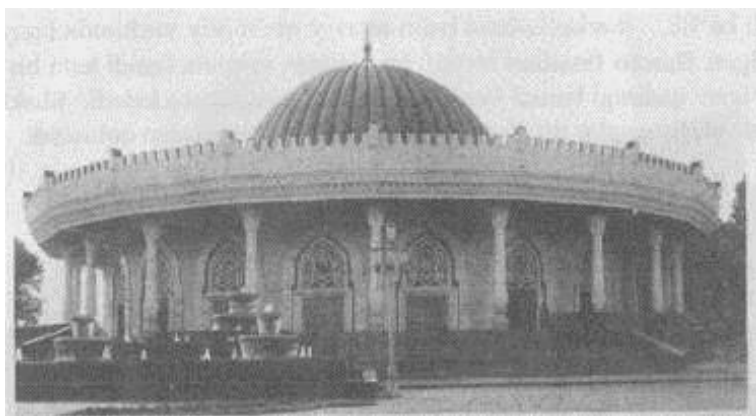
Milliy me'morchilik tarixiy an'anaiari qator jamoat binolarining arxitekturaviy badiiy qiyofasida o'z o'rnini topdi. Toshkentdagi Oqsaroy Temuriylar muzeyi Qatag'on qurbonlari muzeyi (2001-yil), O'zbekiston milliy akademik drama teatri (2001-yil), Nukusdagi Berdaq muzeyi (2001-yil)

va boshqalar ana shular jumlasidandir. Mumtoz yo'nalishdagi milliy me'morchilikning o'ziga xos yechimi Toshkent shahari hokimiyati binosi Oliy Majlis binosi Toshkentdagi forumlar binosi (2009-yil) arxitekturasida o'z o'rnini topgan. Birinchi ikkala binoda bayroq shtokli yirik gumbazlar qo'llanilgan. Binolarning intereridan ganch, yog'och o'ymakorlik ishlari va tasviriy san'at namunalari o'z o'rnini topgan.

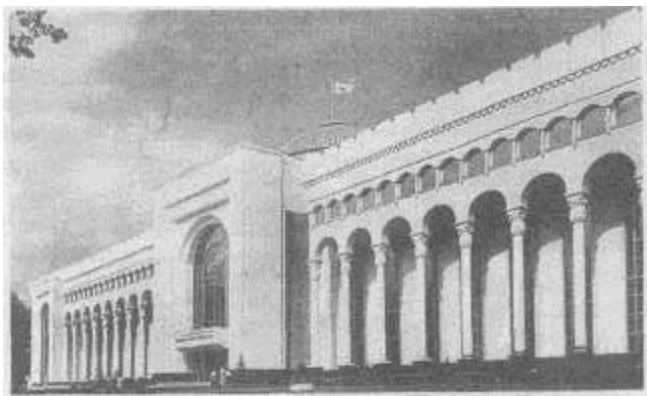
Toshkent shahri. Milliylik va zamonaviylikni o'zidajo etgan Oqsaroy binosining umumiy ko'rinishi

1936-yil 9-apreldaShahrisabzningXo'jailg'orqishlog'idabuyuk sohibqiron, yirik davlat arbobi Amir Temur dunyoga kelgan edi. 1996-yilda uning 660 yillik yubileyi nishonlandi. Shu munosabat bilan Toshkent shahrida Amir Temur muzeyi binosi bunyod etildi. Muzey Amir Temur xiyoboni tevaragida joylashtirildi.

Toshkent shahridagi Temuriylar muzeyi binosi

Toshkent shahri hokimligi binosi Movarounnahr ko'chasida joylashgan. Bu binoda milliy va zamonaviy uslublar uyg'unlashgan, noyob me'moriy yechim o'z o'rnini topgandir.

Toshkent shahri hokimligi binosining noyob arxitekturası

Oliy Majlis binosi qator ustunlar bilan qurshalgan gumbazli qilib ishlangan. U Toshkent shahrining Xalqlar do'stligi maydonida joylashgan. Binoning bosh elementi majlislar zali bo'lib, markazlashma hajm-rejaviy me'moriy yechimda bunyod etilgan. Barcha fasadlari bir xil, bu jihatdan to'rttala fasadi ham bir xil bo'lgan qadimgi Ismoil Somoniy arxitekturasiga mos keladi. Shakllar yaqqolligi, ranglar tiniqligi kishini e'tiborini tortmasdan qolmaydi.

. To'rttala fasadi ham bir xil bo'lgan Oliy Majlis binosining umumiy ko'rinishi

Oliy Majlis binosining intereri

Milliy uslubda zamonaviy qurilish materiallari asosida Chorsuda bunyod etilgan jamoat binosi

Mustaqillik davrida zamonaviy arxitekturada yangicha uslub yuzaga keldi. 1998-2001-yillarda bunyod etilgan «Interkontinental» mehmonxonasi, biznes markazi, O'zbekistonning milliy banki, «Radisson» mehmonxonasi va qator boshqa binolarda yangicha stil o'z ifodasini topgan

«Interkontinental» mehmonxonasi Amir Temur ko'chasida joylashgan bo'lib, u 10 qavat, 246 xonadan tashkil topgan.

Milliy bank binosi mamlakatimiz mustaqil rivojlanishining ramzi sifatida ko'kka bo'y cho'zgan. Zamonaviy hajmiy kompozitsiya va dizaynga ega. Mamlakatimiz me'morchiligidagi yangi yo'nalishlarni belgilab berdi.

Toshkent shahridagi milliy bank binosining tunda ko'rinishi

Toshkent shahridagi «Radisson» mehmoivconasining umumiy ko'rinishi

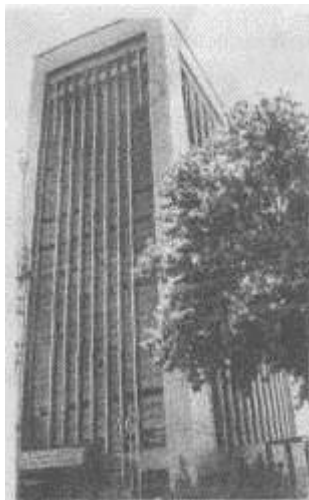
Toshkentning noyob me'moriy va konstruktiv yechimdagi teleminorasi yaqinida Tennis korti bunyod etilgan. Uch ming o'ringa mo'ljallangan bu yopiq tennis korti binosi o'ziga xos arxitekturaviy va funksional yechimi bilan jahonning eng yaxshi sport inshootlaridan qolishmaydi. U o'ziga xos shaklda metall konstruksiyalardan bunyod etilgan. To'siq konstruksiyalarida zamonaviy materiallar ishlatilgan.

*Toshkent shahridagi ustunsiz yopiq tennis kortining tashqi ko'rinishi
(lorqada teleminora)*

Yopiq tennis kortining intereri

. Qiyofasi tubdanyangilangan Toshkent shahridagi ma'muriy binoning umumiy ko'rinishi.

«Interkontinental», «Sheraton», «Meridian», Buxoroda «Bux-oro», Samarqandda «Afrosiyob», Toshkentda rekonstruksiya qilingan «O'zbekiston», «Yoshlik», «Dedeman» singari mehmonxonalar dunyo standartlariga to'la javob beradi. Ularda o'ziga xos milliylik va umum-bashariy umumiylik o'z aksini topdi

Dedeman mehmonxonasining umumiy ko'rinishi

Buxoro shahridagi «Buxoropalas» mehmonxonasi

. Samarqand shahridagi «Afrosiyob» mehmonxonasi

Samarqand shahrida shuningdek zamonaviy «Prezident-otel» mehmonxonasi bunyod etildi. Uning 164 ta notneri (48 ta 1 o'rinli 1 xonali, 100 ta 2 o'rinli 1 xonali, 12 ta 2 o'rinli 2 xonali, 4 ta nomer prezident apartamenti hukumat boshliqlarini joylashtirish uchun) bor. O'rtasi 7

qavat balandlikda keng atriumdan iborat. Bu yerda uchrashuv va dam olish joylari restoran, bufet, ma'muriyat xonasi, xizmat ko'rsatish xonalari, sataroshxonalar joylashgan.

Milliy uslubda bunyod etilgan Buxoro shahridagi «Osiyo» mehmonxonasi.

«Ta'lim to'g'risida»gi qonunga javoban mamlakatimizda ta'lim tizimida tub islohotlar ro'y berdi. Ta'lim va tarbiya, kadrlar tayyorlash sifatini keskin oshirish o'z navbatida yangi tipdagi o'quv yurtlarini, zamonaviy binolar va inshootlar yaratishni taqozo etdi. Akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari binolarini yaratish zaruriyati paydo bo'ldi. Shu munosabat bilan Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 23-sentabrdagi 406-sonli qarori bilan akademik litsey va kasb-hunar kollejlarini tashkil etish va ularni mablag' bilan ta'minlash dasturi tasdiqlandi. Ishlab chiqilgan loyihalar g'oyasi, shakli va mazmuni bilan davlatimiz Prezidenti shaxsan tanishib, ularni yanada mazmunli bo'lishi borasida o'zlarining qimmatli maslahatlarini berdilar.

Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 14-avgustdagi 338-sonli va 2003-yil 29-oktabrdagi 473-sonli qarorlarga muvofiq, 1998-2009 yillarda 118420 o'quvchi o'rinli 176 ta akademik litsey va 1 014 504 o'quvchi o'rinli 1691 ta kasb-hunar kollejlari qurish va rekonstruksiya qilib foydalanishga topshirildi. 1998—2005-yillar mobaynida mamlakatimizda 54585 o'rinli 76 ta akademik litseylar va 533155 o'rinli 730 ta kasb-hunar kollejlari qurilib, foydalanishga topshirildi 2007-yilga kelib ularning soni 1200 taga yetdi. Shu jumladan, Andijonda 70 ta, Buxoroda 50 dan ortiq, Qoraqalpog'istonda 52 ta, Samarqandda 53 ta kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar qurildi.

. Tashkent davlat konservatoriyasining yangi binosi

Qarshi shahridagi Olimpiya zahirali kollejining umumiy ko 'rinishi

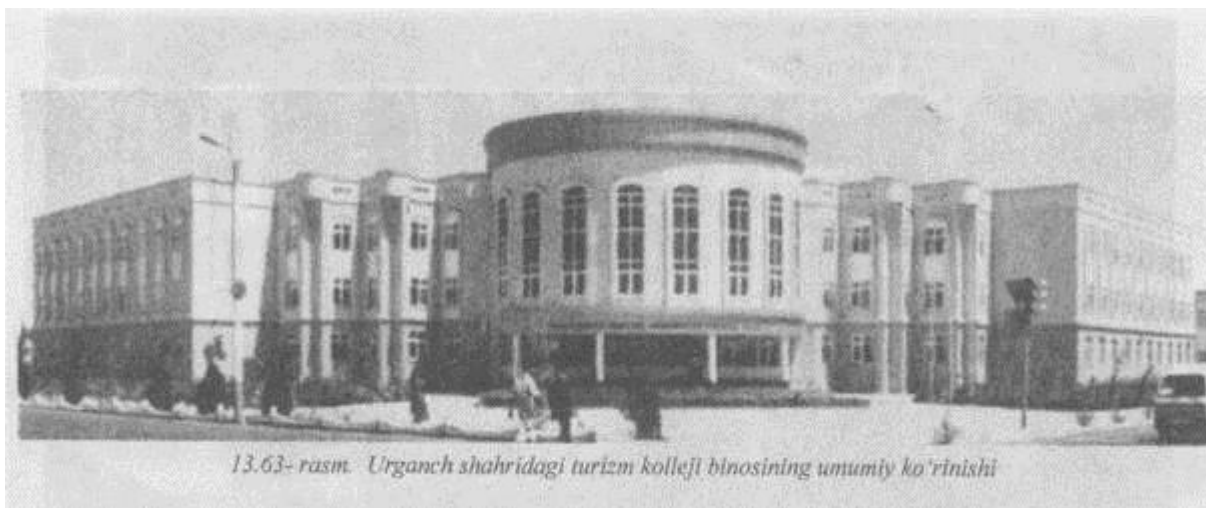
Toshkent xalqaro aloqalar va diplomatiya universiteti akademik litseyining umumiy ko 'rinishi

Buxoro shahridagi akademik litsey binosining bosh fasadi

Qoraqalpog'iston. Bo'ston shahridagi musiqa kolleji binosining umumiy ko'rinishi

13.63- rasm. Urganch shahridagi turizm kolleji binosining umumiy ko'rinishi

Chirchiq shahridagi Olimpiya zahiralari kolleji sport zalining intereri

Yangi tipdagi kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar arxitekturaviy yechimlarini o'ziga xos xususiyatlari o'quv va ishlab chiqarish xonalari, sport-sogiomlashtirish inshootlari,

xo'jalik komplekslarini loyihalash bilan bog'liqdir. Ba'zi birlari qishki bog' va uch tomonlama yoritish tizimi bilan ham barpo etilgan (masalan, Toshkent qurilish va kommunal xo'jalik kolleji, Andijon sport kolleji).

Talabayoshlarning "Universiada" sport o'yinlariga atab Buxoroda 22 ming, Samarqandda 24 ming tomoshabinga mo'ljallangan va foydalanish har tarafлама qulay bo'lgan zamonaviy stadionlar, sport zallari barpo etildi. Qarshi shahrida ham bunday o'yingoh qurib foydalanishga topshirildi.

Qarshi shahri o'yingohining umumiy ko'rinishi

Qarshi shahri o'yingohining ichki qismi

Istiqlol yillarida mamlakatimiz poytaxti - Toshkent shahri ham torn ma'noda kundan kunga rivojlanib, o'zgacha chiroy ochdi. Toshkentda ko'plab zamonaviy ishlab chiqarish korxonalari, turar-joy binolari, madaniy-maishiy obyektlar, maktab, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, bolalar sport maskanlari, banklar, bozorlar, to'yxonalar, supermarketlar, minimarketlar va boshqa xildagi binolar va inshootlar bunyod etildi. O'nlab bog'lar, oromgohlar va dam olish maskanlari yaratildi. Toshkentning eski shahri ham yanada ko'rkamlashdi. Toshkent shahrining obro' - e'tibori butun dunyoga taralib «Sharq darvozasi» deb tan olindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi va bevosita rahbarligida mazmunan va shaklan tamomila yangi Mustaqillik maydoni barpo etildi. Bu yerda keng ko'lamdagi qurilish va obodonlashtirish ishlari bajarildi. Vazirlar Mahkamasi, Moliya vazirligi binolari tubdan rekonstruksiya qilindi. O'zbek milliy me'morchiligining elementlarini o'ziga jo etgan salobatli Senat binosi O'zbekiston poytaxtining Bosh maydoniga o'zgacha me'moriy mazmun baxsh etdi. Senat, Vazirlar Mahkamasi va Moliya vazirligi binolari birgalikda maydonning me'moriy kompleksini shakllantirdi. Maydon kompozitsiyasi takrorlanmas tashqi qiyofaga ega bo'lib, arxitektura kompozitsiyasining markazini tashkil etdi.

Mustaqillik maydonidagi, Senat binosi

Bosh maydonga kiraverishda «Ezgulik arkasi» bunyod etildi. O'n olti marmar ustunni tutashtirib turgan mahobatli arkatomon eltuvchi oppoq yo'lak. tepasida charx urayotgan turnalar, behadik laylaklarkattama'noniko'zlab ishlandi. Istiqlolning dastlabki kunlarida o'rnatilgan yer sharining ramziy timsoli - «Mustaqillik monumenti» dunyoda O'zbekiston degan yangi davlat paydo bo'lganining, o'zbek xalqini chin ozodlikka erishganining yorqin ifodasi bo'ldi.

Mamlakatning Bosh maydonida joylashgan tubdan rekonstruksiya qilingan Moliya vazirligining zamonaviy binolari

Mustaqillik maydoni. O'n olti ustunli Ezgulik arkasi

O'zbekiston Respublikasining yoshlik belgisi, ezgulikning ramzi sifatida ushbu monument ona bilan bola aks ettirilgan «Baxtli ona» bronza haykali bilan boyitildi. Mustaqillik va ezgulik monumenti bosh maydonga o'zgacha fayz kiritdi.

Bosh maydondagi Mustaqillik va ezgulik monumenti

Ezgulik arkasi maydonining yangi mazmunini kashf etdi, u mustaqil O'zbekistonning pok va ezgu maqsadlarining ramzi boidi.

Maydon obodonlashtirildi va ko'kalamlashtirildi, gullar va yam-yashil maysazorlarga bo'Mindi. Mikroiklimni yaxshilash maqsadida ko'plab favvora yaratildi .

Mustaqillik maydonida qurilgan zamonaviy favvoralar

Quyidagi poytaxt bosh maydonining tarixiy rivojlanishiga oid tasvir keltirilgan bo"lib, unda bu maydonning 1950, 1960. 1970-yillardagi holatlari va 2005-yildagi chiroy ochgan davri tasvirlangan.

Poytaxt bosh maydonining tarixiy rivojlanishiga oid lavha

Mustaqillik maydonining shimol tomonida Ikkinchi jahon urushida halok bo'lgan vatandoshlarimizga bag'ishlangan Xotira maydoni Motamsaro ona haykali bilan barpo etildi.

Noyob me'moriy yechimda bezakli ishlangan Xotira maydoni. Bir qismining umumiy ko'rinishi

Bosh maydon ezgulik arkasining shimoli-sharq tomonida 10 yillab qurilishi

tugallanmagan bino o'rniga ko'p qavatli baland zamonaviy biznes-markaz binosi bunyod etildi

Tashkent shahridagi biznes-markaz binosi (orqadagi baland bino)

Alisher Navoiy nomidagi Milliy bog'ni tashkil etilishi munosabati bilan (1991—1994-yillar) Toshkent shahrining markaziy maydonlaridan biri to'la rekonstruksiya qilindi. Bu yerda Mustaqillik va Navro'z bayramlari tadbirlari tantanali ravishda o'tkaziladigan bo'ldi. Bog' manzarasi sun'iy ko'l bilan yanada go'zallashdi va so'limlashdi.

Bog'ni rekonstruksiya qilishdan maqsad aholi va shahar mehmonlarini dam olishi uchun odatiy qulay shart-sharoitlar yaratishdan iborat edi. Davlatimiz Prezidenti takliflariga ko'ra bog'ning g'arb tomonida, ya'ni tinch dam olish joyida tasviriy va amaliy san'at, kiyimlar modelini ko'rgazma qilish va boshqa maqsadlar uchun ko'rgazma paviloni bunyod etildi

Alisher Navoiy nomli milliy bog 'ning umumiy ko 'rinishi

Alisher Navoiy nomli milliy bog 'da ko 'rgazma paviloni

Pavilon to'g'ri burchakli ayvon tipidagi inshoot bo'lib, perimetrlari bo'yicha yog'och

ustunlarga o'rnatilgan. Atrof-muhit bilan aloqani yaxshilash va xonalarni yorug' qilish maqsadida inshootning tashqi devorlari o'rniga vitraj qo'llanildi.

Tashkent shahridagi zamonaviy o'ziga xos me'moriy yechimdagi akvaparkning umumiy ko'rinishi

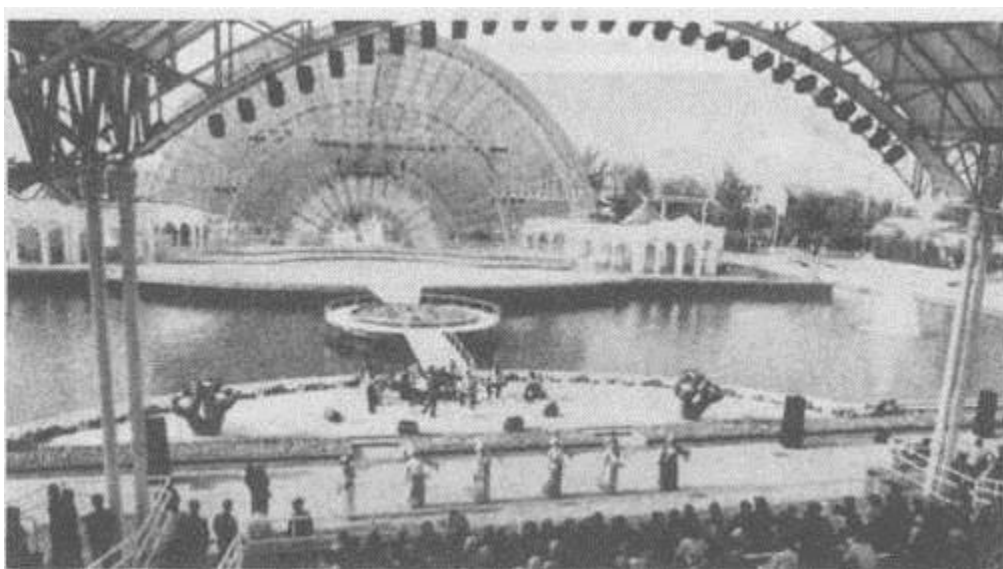
Bog'-rog' yaratish san'atining an'anaviy yechim usullariga murojaat qilish boshqa joylar shaharsozligidan ham o'rin egalladi. Andijonda «Bog'i Bobur», Urganchda Amir Temur va shoirilar bog'lari, Namanganda Bobur skveri, Qo'qonda Muqimiy va Furqat nomli bog'lar, Navoiy shahrida Alisher Navoiy nomli. Buxoroda Somoniy nomli bog' va Madaniy markaz shular jumlasidandir. O'zbekistonning zamonaviy shaharlarida, xususan ularning loyihalarida sifat jihatdan yangicha yechim - tabiiy muhitni landshaft bilan boyitish masalasiga katta e'tibor berildi Vatanimizda ko'plab oromgohlar yaratildi

Urganch shahri. Avesto bog'ining umumiy ko'rinishi

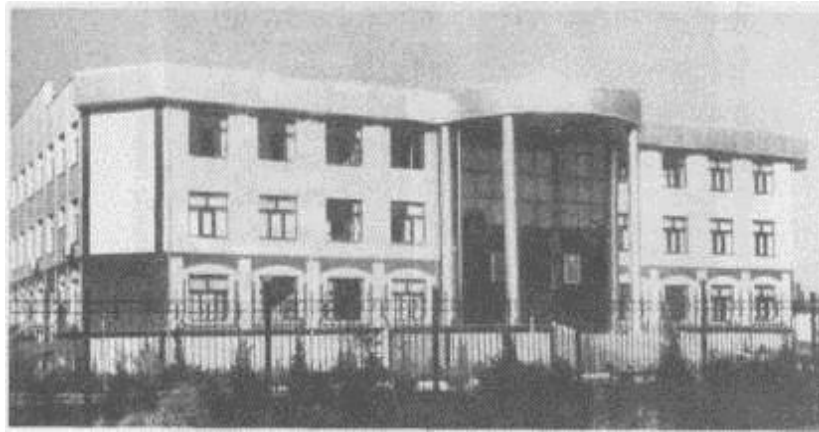
Jizzax shahrida sun'iy soy bo'yidagi «Istiqlol» bolalar bog'i

Noyob shaklda suv havzasi bilan birga bunyodetilgan Andijon shahri amfiteatrining umumiy ko'rinishi

Bo 'stonliq tumani Chorvoq sohilida barpo etilgan «Piramida» mehmonxonalar kompleksi

Jizzax shahridagi Soliq inspeksiyasi binosi

Mamlakatimiz shaharlarida ko'plab zamonaviy bank binolari qurilib, foydalanishga topshirildi.

Toshkeni shahridagi zamonaviy usltibda ishlangan banklar assotsiatsiyasi binosining umumiy ko'rinishi

Bitxoro shahridagi zamonaviy uslubda ishlangan yoy shaklidagi sanoat - qurilish banki binosining umumiy ko'rinishi

Guliston shahridagi Asaka banki binosining boshfasadi

Mamlakatimiz Prezidenti bozorlar qurilishi ishlariga jiddiy e'tibor berdilar. Natijada barcha shaharlar va tumanlarda zamonaviy bozorlar komplekslari qaror topdi .

Namangan shahridagi Jahon bozorining kirish qismi

Mustaqillik sharofati bilan Toshkent shahrida metroning ko'plab bekatlari (masalan, Yunusobod yo'nalishida oltita bekat) ishga tushirildi. Mamlakatimizning barcha shaharlarda turar-joy va yangi - yangi jamoat binolari, savdo inshootlari, oshxona, choyxona, to'yxonalar, sport komplekslari qurish, servis xizmati ko'rsatish, mahsulotlar ishlab chiqarish va boshqaturdagi maishiy xizmat obyektlari bunyod etish ishlari rivoj topdi (masalan,

Zamonaviy qurilish materiallaridan Buxoro shahrida bunyod etilgan o 'ziga xos uslubdagi shaxsiy turar-joy binolaridan birining boshfasadi

Toshkent binolaridan birining umumiy ko'rinishi

Ularning soni ko'pligi sababli hammasini bitta kitobda keltirishiining imkoniyati bo'lmadi. Biroq, yuqorida bayon etilgan fikrlar va keltirilgan misollardan ko'rinadiki, mustaqillik davrida O'zbekiston milliy me'morchilik san'ati judatez sur'atlar bilan yanada o'sdi, arxitekturaning yashiringan yangidan -yangi qirralari kashf etildi.

Me'morlar shaharlarni yanada ko'rkam qilish, binolar va inshootlarning zamonaviy va an'anaviy yechimlarini uyg'unlashti-rish yo'lidatinimsiz ijod qildilar. Ular izlanishlarolib borib, betakror loyihalar yaratdilar va yaratmoqdalar. Arxitektorlar, muhandislar, binokorlar va xalq ustalarining ijodiy hamkorligi yangi pag'onaga ko'tarildi. Yurtimizda haqiqiy arxitektura asarlarini, binolar va ularning komplekslarini barpo etib, Vatanimizning yanada obod bo'lishida kattadan katta hissa qo'shmoqdalar.

Kelgusida O'zbekiston milliy me'morchiligini yanada rivojlantirish, arxitekturada mahalliy shart-sharoitlarni to'la hisobga olish, qadimiy shaharlarimizning afsonaviy qiyofalarini tiklash maqsadida Yurtboshimizning bevosita tashabbuslari bilan avval ochilgan Toshkent arxitektura-qurilish va Samarqand davlat arxitektura-qurilish institutlari qatorida, Xiva davlat universiteti va Buxoro texnologiya instituti tarkiblarida arxitektura – qurilish fakultetlari tashkil qilindi. Ushbufakultetlarham yosharxitektorlarni amaliyotga yetkazib berish va tarixiy me'morchilik maktablarini qaytadan tiklash borasida samarali faoliyat ko'rsatmoqdalar.

Mustaqillik sharofati bilan yurtimizda hozirgi vaqtda rivojlangan demokratik mamlakatlar arxitekturasi yutuqlarini hisobga olgan holda, zamonaviy qurilish materiallari (metall, beton, g'isht, yog'och, plastik, shisha singari zamonaviy materiallardan) va konstruksiyalaridan oqilona foydalanib, yangicha binolar va inshootlar barpo etilmoqda, rekonstruksiya ishlari rivojlanmoqda, me'moriy yodgorliklar restavratsiyasi tubdan yaxshilanmoqda.

Milliy shart - sharoitlar, demografik holatning o'ziga xos jihatlarini e'tiborga olib,

an'anaviy zamonaviy uslublarni mohirona uyg'unlashtirib kelayotgan me'morlar va xalq ustalari, an'anaviy va zamonaviy konstruksiya va materiallarni qo'llab ish ko'rayotgan muhandislar. O'zbekiston milliy me'morchiligi va binokorligining ravnaqi, Vatan obodonchiligi yo'lida ijodiy faoliyat ko'rsatmaqdalar. Tinimsiz izlanishlar olib borib, vaqt silsilasiga bardosh beradgan. keyingi avlodlarga ham xizmat qila oladigan mustahkam, g'ururlansa arzigulik yangidan yangi binolar va inshootlar, ularning ansambllarini yaratish, shahar va qishloqlarimizning yanada ko'rkam va obod qilish yo'lida ijodiy mehnat qilmoqdalar.

Bitiruv malakaviy ishga amaliy ish sifatida taqdim etiladigan ustunlarning bajarilish tartibi.

Bitiruv malakaviy ishimiz me'morchilik va unda zamonaviylikni o'zida mujassamlashtirgani uchun unga amaliy ish sifatida bizdan keyin fakul'tetimiz binosiga ko'rk berib turishini maqsad qilib olgan holda guldasta qo'yishga mo'ljallangan ustun yasadik. Mavzularimiz me'morchilikka dahldor bo'lgani uchun ustunni kursdoshim bilan birgalikda bir juft qilib yasadik va unga kerakli bezaklarni berdik. Uni yasashdan oldin turli eskizlar bajarib olib, shulardan eng maqblulini tanlab oldik va unga o'lchamlar qo'ydik. Ana shu o'lchamlar asosida birinchi bo'lib ustunning o'rtadagi ko'rinarli qismini ko'tarishga va o'rnidan siljitishga qulay bo'lishi uchun po'kakdan yasab oldik.

So'ngra mavzuimga mos holatda unga bezak elementi bo'lgan bo'rtma naqshni joylashtirdik. Yuqori va pastki qismlarini ham po'kakdan yasab oldik. Aytib o'tish kerakki, amaliy ishimizni o'zaro proportsiyanal bajarishda murakkab joylarini po'kakni qirqishga moslashgan zamonaviy dastgox(stanok) xizmatidan foydalandik.

Ustunni yuqorida aytganimizdek guldasta qo'yish uchun mo'ljalladik. Buning uchun u yukni ko'tara olishi kerak edi. Biz tayyor ishni yuqori va pastki qismlaridan teshib markaziga taxta joylashtirdik hamda tepa va pastki tomonini DVP fanera bilan maxkakmladik. Uni tashqi tomonini qatirish uchun travertin shpatlevka surtdik, kerakli bo'yoqlar bilan bezak berib ishni yakuniga yetkazdik.

Xulosa

Bitiruv malakaviy ishimning birinchi bobida tarixiy arxitekturaviy ma'lumotlar, umumiy tarixiy izohlar, konstruksiv shakllarning rivojlanishi, tektonik hususiyatlar va II bobda o'zbek milliy me'morchiligi tarixi va rivojlanishi yoritilgan. Ma'ruzaning ikkinchi qismi, bino va inshootlarning loyihalash asoslariga turar joy binolariga, fuqorolik binolarining konstruksiyalariga va o'ziga hos jamoat binolariga bag'ishlangan. Boblar va ular ichidagi materialni joylashtirish tartibi bino va inshootlarning konstruktiv asoslaridan boshlanib, so'ngra arxitekturaviy yechimning boshqa tomonlarini yoritishga o'tilgan. Bu o'z navbatida arxitekturaga pedagogik va muhandislik nuqtaiy nazaridan yondashishni bildiradi., Kelgusi muhandis, quruvchi, pedagog kadrlarni tayyorlash jarayoni ijtimoiy-siyosiy va g'oyaviy tarbiya bilan ham bevosita bog'liqligini inobatga olib, ma'ruzada bu masalaga ham e'tibor berildi.

Ma'ruzada arxitektura kishilik jamiyati taraqqiyotining ilk bosqichlaridayoq paydo bo'lgani, ibtidoiy odam tabiat kuchlaridan o'zini muhofaza qilish uchun hayotiy zarurat tufayli oddiy mag'ora va chaylalar yasagani inshootning ko'rkiga ham e'tibor berib, go'zallik qonunlari asosida ijod eta boshlaganidan tortib, turli tarixiy davrlarni, O'rta Osiyo arxitekturasini, kapitalistik jamiyat tarixidagi me'morchilik taraqqiyotini, unda XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida yangi tipdagi inshootlarni bunyod etilishi fabrika, zavod, elektr stansiya,

vokzal, ayrovokzal, garaj, elevator, birja va firma singari inshootlarni qurilishi va yangi texnika va uslublar yaratilishi yoritiladi.

Bundan tashqari keyingi davr arxitekturasi har bir xalqning milliy an'analari, turmush sharoiti, madaniyati, tabiiy sharoiti va mavjud qurilish materiallariga qarab, bino va inshootlarning o'ziga hos shakl va turlarini, arxitekturada turar joy, madaniy oqartiruv binolari, turar joy, muzey, teatr, maktab, stadion, mudofaa inshootlari, sanoqt va transport inshootlarini sanab o'tadi.

Binobarin, o'zbek me'morlari va ustalarining mustaqillik davri asralari zamirida ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot yaratish. Olamni butun nafosati bilan chuqur his etish. Inson ichki dunyosini bilish. Xalqning serqirra iste'dodli samaralaridan bahramand bo'lish. An'anaviy va zamonaviy milliy naqshlarni binolarimizda uyg'unlashtirish haqidagi fikrlar ilgari suriladi.

O'zbekiston respublikasi prezidentining tashabbusi va bevosita rahbarligida mazmunan va shaklan, tamomila yangi mustaqillik maydonini parpo etilishi bu yerda keng ko'lamdagi qurilish va obodonlashtirish ishlari, Vazirlar Mahkamasi Moliya vazirligi binolarining rekonstruksiya o'zbek milliy me'morchiligining elementlarini o'ziga jo etgan salobatli Senat binosi O'zbekiston poytaxtining bosh maydoniga o'zgacha me'moriy mazmun baxsh etgani hammamizga ma'lum.

Senat, Vazirlar Mahkamasi va Moliya Vazirligi binolari birgalikdagi maydonning ma'moriy kompleksini shakllantirishi maydon kompazitsiyasi takrorlanmas qiyofaga ega ekanligi arxitektura kompozitsiyasining markazini tashkil etadi. Ma'ruzada mana shu zamonaviy binolar o'z me'moriy tavsilotlari shu bilan birga ko'rinishi, interyeri va fasadi orqali namoyish etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.R.Mirzayev. M.M.Vahitov. Me'morchilik 1-qism. Toshkent, 2012.
2. Sh.R.Mirzayev. M.M.Vahitov. Me'morchilik 2-qism. Toshkent, 2012.
3. M.M.Vahitov. Sh.R.Mirzayev. Me'morchilik 3-qism. Toshkent, 2012.
4. O.K.Apuhtin. Tasviriy san'at asoslari. Toshkent, 1967.
5. M.Nabiyev. B.Azimova. Rasm chizishni o'rgatish metodikasi. Toshkent, 1976.
6. M.M.Vohidov. Sh.R.Mirzayev. Binolar va inshootlar konstruksiyalari. Toshkent, Mehnat, 2003.
7. Vohidov M.M. Buxoro arxitektura yodgorliklari. Buxoro, 2009.
8. Vohidov M.M. O'zbekiston milliy me'morchiligi. Buxoro, 2009.
9. Vohidov M.M. Binokorlik bezakchiligi. Buxoro, 2009.
10. I.M.Azimov. O'zbekiston naqshu-nigori. Toshkent, G'G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1987.
11. Vohidov M.M. Samarqand arxitektura yodgorliklari. Buxoro, 2009.
12. Vohidov M.M. Xiva me'moriy obidalari. Buxoro, 2009.
13. Teshaboyev R.D. Fuqoroi binolarining me'morchilik konstruksiyalari va qismlari. Toshkent, o'qituvchi, 2012.
14. O'zbekiston arxitekturasi va qurilishi Toshkent, 2006, №3.
15. O'zbekiston ensiklopediyasi 1-14 tomlar. Toshkent, 1971-1980.
16. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1-12 tomlar. Toshkent, 200-2006.
17. QMQ 2.01.94. Loyihalash uchun iqlimiy va fizik geologik ma'lumotlar. Toshkent, 1993.
18. Ремпель Л.И. Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана Т, 1969.
19. Ремпель Л.И. Далёкое и близкое. Бухарские Записки. Ташкентб Издательство литературы и искусство а имени Гафура Гуляма, 1985.
20. Sh.Xayitov. O'zbekiston –jahon sivilizatsiyasining beshigi. "Noshir" nashriyoti, 2012.
21. Internet ma'lumotlari. Ziyonet.uz.

ILOVALAR.

